

Prikaz Nezavisne Države Hrvatske u osnovnoškolskim i srednjoškolskim udžbenicima iz povijesti u periodu između 1960. i 2018.

Mikić, Domagoj

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:908310>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-13**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za povijest

Akadska godina 2021./2022.

Diplomski rad:

Prikaz Nezavisne Države Hrvatske u osnovnoškolskim i srednjoškolskim udžbenicima iz povijesti u periodu između 1960. i 2018.

Student: Domagoj Mikić

Mentor: dr. sc. Ivo Goldstein

Sadržaj

1. Uvod	2
2. Nastavni planovi i programi nastali za vrijeme socijalističke Jugoslavije (1960 – 1990)	3
3. O udžbenicima i temi	5
4. Udžbenici u NRH/SRH	6
4.1 Osnovnoškolski udžbenici u NRH/SRH	6
4.2 Gimnazijski udžbenici u NRH/SRH	10
4.3 Udžbenici za usmjereno obrazovanje u NRH/SRH	13
5. Nastavni planovi i programi nastali za vrijeme Republike Hrvatske (1991 – 2018)	18
6. Udžbenici napisani u Republici Hrvatskoj	20
6.1.1 Udžbenici za osnovnu školu napisani u periodu između 1991. i 1999. godine	22
6.1.2 Udžbenici za osnovnu školu napisani u periodu između 2000. i 2006. godine	26
6.1.3 Udžbenici za osnovnu školu napisani u periodu između 2007. i 2013. godine	30
6.1.4 Udžbenici za osnovnu školu napisani u periodu između 2014. i 2018. godine	32
6.2.1 Udžbenici za gimnaziju napisani u periodu između 1993. i 1999. godine	34
6.2.2 Udžbenici za gimnaziju napisani u periodu između 2000. i 2008. godine	38
6.2.3 Udžbenici za gimnaziju napisani u periodu između 2009. i 2013. godine	42
6.2.4 Udžbenici za gimnaziju napisani u periodu između 2014. i 2018. godine	47
7. Bleiburg i „križni put“	48
7.1 Bleiburg i „križni put“ u udžbenicima za osnovnu školu	49
7.2 Bleiburg i „križni put“ u udžbenicima za gimnaziju	54

8. Zaključak	57
9. Sažetak	59
10. Bibliografija	62

1.Uvod

Povijest je znanost koja se bavi istraživanjima događaja i procesa koji su se odvijali u prošlosti. Osim znanstvenog doprinosa i otkrivanja prošlosti, povijest je u društvu uvijek bila dio „opće kulture“, stoga ne čudi da su ljudi uvijek imali interes za daljnje izučavanje i unapređenje znanosti. Povijest je nastavni predmet u školama, a sredstvo kojim se koriste učenici pri istraživanju povijesti je školski udžbenik za nastavu povijesti. Zašto su udžbenici povijesti bitni? Razlog leži u vrlo zanimljivom, ali i realnom podatku Stefana Petrunčara koji nam donosi podatak kako je mnogima školski udžbenik povijesti najčešće „jedina knjiga iz povijesti koju ikada pročitaju.“¹

„Udžbenik je temeljno nastavno sredstvo; knjiga namijenjena učenju i stjecanju znanja, pisana na osnovi nastavnog plana i programa, u kojoj su znanstveni i stručni sadržaji didaktičko-metodički oblikovani.“² Gledajući ovu definiciju udžbenika možemo zaključiti zašto je udžbenik toliko važan čimbenik u školstvu. Osim podataka koje nam donosi udžbenik, ministarstva koja odobravaju i definiraju parametre, koje udžbenik mora zadovoljiti, također određuju sliku koju učenici dobiju o pojedinim povijesnim događajima.³ U nastavku ćemo vidjeti promjene koje su se dogodile u udžbenicima nastalim u razdoblju između 1960. i 2018. godine na temu NDH jer je tema diplomskog rada omeđena tim godinama.

Povijesna znanost istražuje prošlost, ali produkt istraživanja, analiza i tumačenja informacija na kraju je i dalje samo „konstrukcija prošlosti“⁴ koja ne mora, i u mnogim slučajevima nije točna. Zbog toga što je povijest podložna promjenama, postoje mnoge razlike u pojedinim prikazima istih događaja gledanih s različitih stajališta i ideologija. Razlike u kontinuitetu tumačenja pojedinih događaja bit će vidljive i u ovom radu jer se on bavi proučavanjem udžbenika za povijest u dvije različite države, a to su socijalistička Jugoslavija i Republika Hrvatska.

¹ Stefano Petrunčaro, Pisati povijest iznova: hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine, prev. Franko Dota (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 15.

²<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62968>(12.08.2021.)

³Rona Bušljeta, „Didaktičko-metodička analiza odobrenih gimnazijskih udžbenika povijesti za drugi razred u školskoj godini 2008/2009.“, Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu 1 (2010): 45.

⁴Branislava Baranović, „Udžbenici povijesti i nacionalni identiteti mladih,“ u: *Kultura, etničnost identitet*, ur. Jadranka Čačić-Kumpes, 153.

Prikaz Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u udžbenicima povijesti za osnovnu i srednju školu u razdoblju od 1960. do 2018. godine tema je ovog diplomskog rada, a kako se u ovoj temi proučavaju udžbenici, oni će mi biti izvori iz kojih ću pratiti promjene koje su se događale u pojedinim razdobljima unutar zadanih godina. Budući da ću se najvećim dijelom baviti praćenjem promjena kroz razdoblja, na početku ću rada prikazati zašto je važna ova tema, posebno za današnje vrijeme.

Iako je riječ o udžbenicima, oni su izvori za ovu temu jer su i oni, kao i drugi povijesni izvori, svjedoci vremena u kojem su napisani te sa sobom donose i određene razlike. Budući da se udžbenici koriste u školama, a škole su dio obrazovnog sustava koji je pod nadzorom ministarstva nadležnog za obrazovanje, oni moraju zadovoljiti određene parametre koji se određuju nastavnim planovima i programima. Budući da su nastavni planovi i programi toliko važni za izradu udžbenika, ukratko ćemo ih pregledati da bi se lakše uočile određene razlike u kontinuitetu kroz desetljeća izdavanja udžbenika. Pitanja na koja ovaj diplomski rad pokušava odgovoriti su kako se mijenjao prikaz NDH u udžbenicima povijesti za osnovne škole i gimnazije kroz dvije različite države (NRH/SRH i Republika Hrvatska), kakva je ocjena NDH u njima i kakve promjene nastaju razvojem udžbenika u tim državama.

U svrhu pronalaženja odgovora na postavljena pitanja potrebno je upotrijebiti više metoda proučavanja U svrhu prikaza udžbenika, tj. okolnosti koje su prethodile stvaranju udžbenika, koristit će se metode deskripcije i indukcije, a pri analizi udžbenika će biti korištena kvalitativna analiza.

2. Nastavni planovi i programi nastali za vrijeme socijalističke Jugoslavije (1960 – 1990)

Nastavni plan i program neophodan je za kreiranje udžbenika jer sadržaji udžbenika moraju zadovoljavati kriterije i sadržavati teme koje su zadane u nastavnim planovima i programima. Kada se dotaknemo teme NDH, valja napomenuti kako je ta tema uvijek pripadala u skupinu tema koje se bave Drugim svjetskim ratom. U udžbenicima iz vremena socijalističke Jugoslavije od 1960. godine pa sve do njena raspada najveći je značaj pridodan Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB) koja je opisana vrlo detaljno te je zauzimala velik dio ukupnog teksta. Planovi i programi iz 1960. godine prvi su koji se pojavljuju u periodu proučavanja teme ovoga diplomskoga rada, a obuhvaćali su osnovnu školu i gimnaziju.

Nastavni planovi i programi za osnovnu školu redovno su izlazili u razdoblju između 1960. i 1984. godine i svi su sa sobom donosili određene promjene i nadopune u odnosu na prethodne. To je vidljivo i kada govorimo o temi NDH koja u nastavnom planu i programu iz 1960. godine nije spomenuta terminima Nezavisna Država Hrvatska ili NDH. Štoviše, protivnik u ratu nije konkretno imenovan nego je opisan terminima „okupatori, fašisti i vlastodršci“.⁵ Također, kao napomena nastavnicima, za vrijeme u kojem je nastala i djelovala NDH stoji kako ne treba ulaziti u detalje pri opisivanju događaja. Prema nastavnom planu i programu, povijest koju su djeca obrađivala u osnovnoj školi bi se trebala orijentirati na nacionalnu povijest, ali u kontekstu povijesti drugih jugoslavenskih naroda.⁶

Velika promjena dogodila se 1972. godine kada nastavni planovi i programi postaju puno opširniji. Osnovni zadaci i ciljevi nastave povijesti doživjeli su malu nadopunu. Također, nešto je više pažnje posvećeno temi NDH, koja se u ovom nastavnom planu i programu spominje. Uz NDH, spominju se i ustaše i četnici kojih nije bilo u nastavnom planu i programu iz 1960. godine.⁷ Plan i program navodi i što treba obrađivati na temu NDH, a to je: „Uloga NDH u okupacionom režimu. Politika ustaških vlasti.“⁸ Zanimljivo je i to što je za svaku cjelinu određen broj sati, s tim da je od 42 sata obrade novog gradiva povijesti, 21 sat predviđen za Drugi svjetski rat i NOB, dok je preostalih 21 sat predviđen za ostatak gradiva osmog razreda.⁹

Nastavni plan i program iz 1984. godine je opširniji pri opisu NDH od svojih prethodnika i sadrži informacije koje se ne mogu pronaći u prethodnim nastavnim planovima i programima za osnovnu školu. Fokus se s ratnih zbivanja miče na političke i društvene promjene, dodaju se kultura i prosvjetni rad, te se mijenja pogled na rat – u fokusu nije samo NOB, negoprikaz borbe u svijetu i NOB koji se prikazuju paralelno radi stjecanja dojma o NOB-u kao sili koja s ostalim savezničkim zemljama ruši fašističke režime.¹⁰ Što se tiče konkretno NDH, tu se navodi da: „prikazom kontrarevolucije treba obuhvatiti i djelovanje klera.“¹¹ Van toga se ne spominje NDH, ali vidimo da je prvi put stavljen fokus na Crkvu i

⁵Prosvjetni vjesnik, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, (1960), 13(5): 93.-94.

⁶Programatska struktura, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*. (1960), 116.

⁷Isto 146.

⁸Isto 147.

⁹Isto 134.

¹⁰Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku tehničku kulturu SR Hrvatske, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, (1984), 4 (10): 10.

¹¹Isto 10.

prema toj konkretnoj rečenici možemo zaključiti kako se Crkva smatra direktnim protivnikom komunizma jer je navedena pod terminom „kontrarevolucije“.

Gimnazija ima najmanje nastavnih planova i programa kada se gleda razdoblje jugoslavenskog obrazovanja, a ključni razlog za to je reforma školstva koja se dogodila sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, čiji je ishod bio ukidanje gimnazija u korist usmjerenog obrazovanja. Budući da je riječ o ukidanju gimnazija, proučavat će se i nastavni planovi za usmjerenost obrazovanje jer je usmjerenost obrazovanje naslijedilo gimnazije i strukovne škole. Nastavni planovi i programi nastali šezdesetih godina za gimnazijske smjerove identični su, govoreći o temi NDH, stoga nema potrebe zasebno navoditi svaki gimnazijski smjer.

Nastavni plan i program iz 1960. godine sličan je nastavnom planu i programu za osnovnu školu. Ni u njemu ni u gimnazijskom planu i programu ne spominje se naziv ili bilo što vezano uz NDH. Najbliži temi NDH zapravo je spomen izdanog naroda od strane buržoazije, a ostatak teksta iz ovog perioda isključivo je vezan uz NOB.¹²

Osim navedenih planova i programa za gimnazije, još ću navesti zajedničke programske osnove za usmjerenost obrazovanje koje su izašle 1984. godine. Programske osnove ne govore detaljno što treba obraditi, nego kako organizirati sadržaj i nastavu. Plan bi trebao biti isti kao onaj iz osnovne škole što se tiče same teme, ali razlika je u načinu prikaza rata koji je oslobodilački, ali s druge strane i imperijalistički.

3. O udžbenicima i temi

Zbog načina na koji se javnost odnosi prema djelovanju NDH, ova tema spada u kategoriju kontroverznih tema, što se odražava na školski sustav i na nastavne sate povijesti u kojima se obrađuju nastavne jedinice vezane za ovaj period. Kontroverzna tema je u načelu svaka tema koja unosi podjele u društvu i uzrokuje nelagodu kada se o toj temi razgovara ili raspravlja.¹³ Tema holokaustajedna je od najkontroverznijih tema u svijetu, a uvelike je istaknuta i u hrvatskoj povijesti, što će biti vidljivo u nastavku diplomskog rada. Na temelju analize udžbenika bit će vidljivo koliko je društvo podijeljeno po pitanju kontroverznih tema, u ovom slučaju holokausta, te kako politika utječe na prikaz holokausta.

¹²Prosvjetni vjesnik, *Nastavni plan i program za gimnaziju*,(1960), 13(8): 166.

¹³Domagoj Švigir, „Kontroverzne i osjetljive teme: kako hrvatski učitelji reaguju na emocionalne reakcije učenika u nastavi povijesti?“, *Povijest u nastavi* 1 (2019): 7.

Nezavisna Država Hrvatska nastala je i skončala unutar perioda trajanja Drugog svjetskog rata. Padom NDH dolazi do obnove Jugoslavije, koja je za razliku od Kraljevine Jugoslavije bila socijalistička republika federativnog uređenja. Budući da je nova vlast bila potpuno drugačija od prethodnih vlasti, nastala je potreba za izdavanjem novih udžbenika povijesti, a prethodno smo objasnili zašto je udžbenik bitan. Zbog velike različitosti novog režima u usporedbi s prethodnim, ali i onima prije njega, trebalo je prikazati sliku povijesti koja je bila u skladu s politikom novog režima, što se, dakako, odrazilo i na pisanja udžbenika povijesti.¹⁴

Završetkom Drugog svjetskog rata i dolaskom novih vlastodržaca, nastaje potreba za pisanjem povijesti po novom konceptu. Udžbenici koji su tada bili u uporabi nisu zadovoljavali kriterije koji su od njih zahtijevani, stoga se donosi odluka o korištenju udžbenika iz SSSR-a, ali je njihov problem bio što su sadržavali samo svjetsku povijest.¹⁵ Nacionalna povijest trebala se pisati nanovo, po novom konceptu i trebala je sadržavati povijest 20. stoljeća, stoga je već 1945. godine Ministarstvo prosvjete Hrvatske donijelo odluku o pisanju udžbenika koji su sadržavali nacionalnu povijest.¹⁶ Proces pisanja nacionalne povijesti bio je dug, a zahladnjenje odnosa između socijalističke Jugoslavije i SSSR-a ubrzalo je proces izrade vlastitih udžbenika koji su sadržavali nacionalnu povijest. Prvi udžbenik za osnovnu školu koji je sadržavao nacionalnu povijest 20. stoljeća izašao je 1954./1955. godine.¹⁷ Taj prvi udžbenik zapravo nikada nije bio pravi, odobreni udžbenik, nego je odobren kao privremeni udžbenik i takav je ostao u uporabi gotovo cijelo desetljeće¹⁸ zbog čega je on i analiziran u ovom diplomskom radu.

4. Udžbenici u NRH/SRH

4.1 Osnovnoškolski udžbenici u NRH/SRH

Udžbenici nastali za vrijeme socijalističke Jugoslavije bili su izdani od strane Školske knjige, a nove udžbenike su izdavali tek nakon višegodišnjeg korištenja. Na primjeru osnovne škole, možemo vidjeti da je riječ o svega četiri udžbenika koja su izašla u razdoblju između

¹⁴Snježana Koren, *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija* (Zagreb: Srednja Europa, 2012), 49.

¹⁵Isto 118.

¹⁶Isto 223.

¹⁷Isto 261.

¹⁸Isto 262.

1960. i 1990. godine. Neki od tih udžbenika imali su i preko deset izdanja, a promjene u njima na temu NDH bile su iznimno male, ako su uopće i postojale.

Iako se predmet proučavanja udžbenika nalazi u periodu između 1960. i 2018. godine, na početku bi trebalo obratiti pažnju na jedan privremeni udžbenik: *Povijest 2. dio*, autora Tome Čubelića. Taj je privremeni udžbenik bio u uporabi od 1954. do 1962. godine, nakon čega je zamijenjen novijim udžbenikom. U tekstu udžbenika može se primijetiti da je gotovo polovica posvećena Drugom svjetskom ratu, ali na prostoru Jugoslavije, dok je prikaz rata u svijetu sveden na svega šest stranica. Iako je tekst udžbenika izrazito orijentiran na Drugi svjetski rat na prostoru Jugoslavije, NDH se spominje na malo manje od jedne stranice, dok je gotovo sav preostali tekst posvećen NOB-u. Ovakav detaljan prikaz NOB-a karakterističan je za udžbenike napisane u vrijeme socijalističke Jugoslavije. To se može pripisati značaju NOB-a za istu, jer je NOB, kao i konačna pobjeda u ratu, zapravo državotvorni proces koji je stvorio uvjete za stvaranje nove, socijalističke Jugoslavije, predvođene komunističkom partijom i Josipom Brozom Titom.

O samom opisu NDH nema puno riječi. Navodi se podjela teritorija Hrvatske, ali i drugih država Jugoslavije okupacijskim silama. Osim podjele teritorija, za NDH se ukratko opisuje teror koji je provođen na prostoru iste. „Ovamo su okupatori doveli svoje plaćenike ustaše i njihova „poglavnika“ zlikovca Antu Pavelića, koji vrše masovne pokolje. Teritorij „NDH“ je bio pod kontrolom vojnih snaga okupatora.“¹⁹ Kasnije autor još jednom opisuje teror gdje spominje progone „rodoljuba – antifašista“, „masovne pokolje Srba i Židova“ (Romi se ne spominju) te „zloglasne logore u Jasenovcu i Staroj Gradiški, Gospiću i na otoku Pagu“ te navodi da ih ima i na drugim mjestima.²⁰ Detalja o teroru izvan ovih spomenutih nema. Za logore se navodi samo da su „zloglasni“, ali se ne navodi jesu li to logori smrti ili koncentracijski logori, za koga su namijenjeni i koja im je funkcija, te naposljetku je li itko odveden u logor.

Udžbenik *Prošlost i sadašnjost 3*, autora Šarlote Đuranović i Mirka Žeželja prvo je izdanje imao 1963. godine i nije bilo nikakve promjene na temu NDH kroz sva njegova izdanja, od kojeg je posljednje bilo 1974. godine. U tome udžbeniku vidljive su velike razlike u odnosu na prethodno navedeni priručnik. Udžbenik je opsegom puno veći (183 stranice naspram 111), a sadrži i puno slika i zemljovida koji su poglavito orijentirani ka ratnim

¹⁹Tomo Čubelić, *Povijest 2.dio*, (1960). 60.

²⁰Isto 61.

zbivanjima. Tekst je također nadopunjen i donosi detaljnije opise među kojima se ističe opis terora ustaškog režima:

„Najstrašnji od svih logora bili su logori smrti u Jasenovcu i Staroj Gradiški, koji su imali peći za masovno spaljivanje ljudi... ustaše su već prvih dana svoje vladavine krenuli u srpska sela, ubijali nedužne ljude te pljačkali i palili njihove domove. Bilo je i katoličkih svećenika koji su zajedno s nadbiskupom Alojzijem Stepincem pružali od samog početka punu podršku Paveliću... Pod izlikom pokršćavanja ustaše i ustaški svećenici kupili su narod da bi ga zatim pobili u nekoj šumi ili crkvi.“²¹

Velike se razlike vide u opisima ustaškog terora koji je sada puno detaljnije opisan i koji nam konačno donosi više informacija o logorima. Ovdje se Jasenovac jasno naziva logorom smrti i jasno se opisuje koja je njegova uloga i brutalnost ustaških zločina. Osim ustaša, spominju se katolički svećenici te zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac kao ličnosti koje u potpunosti podupiru ustaški režim, čak se spominje i da „ustaški svećenici“ također sudjeluju u zločinima ustaškog režima. Opis nadbiskupa Stepinca i katoličkih svećenika nameće se misao o tome kako je cjelokupna Katolička Crkva neprijatelj države i direktno veže Crkvu uz sve zločine koje su ustaše počinile. Ovaj opis sugerira kako je Katolička Crkva produžena ruka ustaškog režima te time jednako odgovorna za zločine nad stanovništvom kao i same ustaše.

Kada autori pišu o žrtvama ustaškog terora, ne spominju samo pripadnike srpskog stanovništva, nego i druge žrtve. Posebna je pažnja posvećena stradanju Židova, za koje je odvojen jedan kraći paragraf da bi se prikazala težina zločina koje su ustaše počinile. „Od nekih 70 000 Židova, koliko ih je živjelo u predratnoj Jugoslaviji, preživjelo je ovaj rat samo oko 15 000 ljudi. Svi ostali pobijeni su po logorima...“²² Iako je naglasak stavljen na stradanje Srba i Židova, autori nisu izostavili ni ostale žrtve ustaškog terora, stoga se navodi kako su među stradalima bili i Romi, komunisti i Hrvati koji se nisu slagali s režimom i koji su se borili protiv istog. Autori također navode kako je: „Od pet milijuna stanovnika, koji su se našli unutar njezinih granica, pobijeno je u toku četiri godine 800 000 ljudi, među njima golem broj žena i djece...“²³ Također se ističe kako je stradala i inteligencija: Božidar Adžija, Otokar Keršovani, Ognjen Prica, August Cesarec, a i mnogi drugi.²⁴

²¹Šarlota Đuranović - Mirko Žeželj, Prošlost i sadašnjost 3,(Zagreb: Školska knjiga, 1963), 106.

²²Isto 106.

²³Isto 105.

²⁴Isto 106.

1975. godine izlazi novi udžbenik, *Narodi u prostoru i vremenu 4* autora Ivana Jelića, Radovana Vukadinovića i Dušana Bilandžića, a izlazio je u 12 izdanja bez bitnih izmjena na ovu temu, sa završnim izdanjem 1986. godine. Pri opisu ustaškog terora, kao žrtve se spominju Srbi, Židovi i Romi, a u manjoj mjeri nešto kasnije i Hrvati, Muslimani, komunisti i brojni antifašisti.²⁵ Iako se spominju sve žrtve ustaškog terora, problem nastaje kod pridavanja važnosti samo određenim žrtvama, dok su ostale žrtve, osim njihovog spomena, zanemarene.

„Goleme mase srpskog stanovništva odvođene su u koncentracijske logore, koji su postali pravi logori smrti, jer su u njima ubijene tisuće ljudi. Najveći logori bili su u Jasenovcu, Staroj Gradišci, Gospiću. Mnogo je srpskog stanovništva iz Hrvatske iseljeno ili prebjeglo u Srbiju.“²⁶

Pogledamo li ovaj opis ustaškog terora, možemo uočiti nekoliko bitnih elemenata. Vidimo da se za logore koriste oba termina, koncentracijski logor i logor smrti. Također se može vidjeti tko je odvođen u logore, srpsko stanovništvo, ali je problem što je navedeno da samo srpsko stanovništvo stradava u logorima. Potpuni nedostatak spomena stradavanja drugih žrtava u logorima, posebice Židova i Roma, veliki je nedostatak autora. Iako se i Rome i Židove spominje kao žrtve, taj opis nije dostatan. „Zaredali su masovni pokolji i hapšenja Srba, Židova i Roma.“²⁷ Ta jedna rečenica sav je tekst koji opisuje stradavanje Židova i Roma, što nije dostatno ni zadovoljavajuće za jedan udžbenik jer daje krivu sliku učenicima. Iako je žrtvama srpskog stanovništva posvećeno najviše pažnje, i dalje je takav opis nedostatan i nepotpun jer izostavlja puno elemenata i detalja koji su trebali biti spomenuti. Uzme li se u obzir da se radi o stravičnim zločinima nad civilima, opis tih zločina ne bi trebao i ne smije biti sveden na termine „masovni pokolji“ i „hapšenja“. Među žrtvama se spominju intelektualci: Božidar Adžija, Ognjen Prica i Otokar Keršovani, a navodi se da su stradale stotine tisuća ljudi pod ustaškim terorom.²⁸

Pred sam raspad socijalističke Jugoslavije izlazi posljednji udžbenik za osnovnu školu, *Čovjek u svom vremenu*, autora Renea Lovrenčića, Ivana Jelića, Radovana Vukadinovića i Dušana Bilandžića. Izašao je u četiri izdanja u razdoblju od 1987. do 1990. godine, u kojima nije došlo do promjena u tekstu na temu NDH. Osim što nije došlo do

²⁵Ivan Jelić – Radovan Vukadinović – Dušan Bilandžić, *Narodi u prostoru i vremenu 4*, (Zagreb: Školska knjiga, 1975) 82.

²⁶Isto 82.

²⁷Isto 82.

²⁸Isto 82.

promjena među pojedinim izdanjima, iznimno malen broj promjena uveden je na temu NDH u odnosu na prethodni udžbenik, *Narodi u prostoru i vremenu 4*. U udžbeniku *Narodi u vremenu i prostoru 4*, tekst o ustaškom režimu razmješten je na dvama dijelovima udžbenika, 55. i 82. stranici. U novijem udžbeniku, *Čovjek u svom vremenu*, sav je tekst na jednom mjestu. Dvije su bitne različitosti na temu NDH među udžbenicima, od kojih je važnija dodavanje jedne kratke rečenice i promjena na početku sljedeće rečenice. „Zaredali su masovni pokolji i hapšenja Srba, Židova i Roma. Te su narode namjeravali potpuno istrijebiti. Velik broj stanovništva bio je odvođen u koncentracijske logore...”²⁹ Usporedimo li tekstove ovih dvaju udžbenika, odmah je vidljivo da je druga rečenica dodana. Ona nam daje namjeru i krajnji cilj ustaškog pokreta. Početak treće rečenice isto je drugačiji u tome da se više ne specificira odvođenje samo srpskog stanovništva, nego svog stanovništva. Druga razlika po važnosti spomen je stradanja inteligencije, što se u udžbeniku *Čovjek u svom vremenu* ne spominje. Iako je prva navedena razlika pozitivan pomak, to i dalje nije dovoljno. Gotovo svi problemi prethodnog udžbenika preneseni su i na ovaj, barem govoreći o temi NDH. Opisi nisu dovoljno kvalitetni, a količina teksta nije dostatna na temi terora, ali i općenito na temi NDH.

4.2 Gimnazijski udžbenici u NRH/SRH

Gimnazijski udžbenici doživjeli su velike promjene i preobrate za vrijeme socijalističke Jugoslavije, a poseban događaj za gimnazije i gimnazijske udžbenike bio je sredinom 1970-ih godina kada dolazi do prekida gimnazijskog obrazovanja u korist usmjerenog obrazovanja. Ipak, to nije bio jedini problem s kojim su se suočile gimnazije. Još jedan od problema bio je nedostatak udžbenika za gimnazije, a prvi će se napisati tek 1971. godine pod autorstvom Ive Perića. Taj udžbenik izazvao je mnoge probleme vlastima jer je donio drugačiji prikaz povijesti nego ostali udžbenici povijesti te je odmah naredne godine izvršen niz promjena.

Ovaj udžbenik rezultat je niza događaja proizašlih kao produkt promjena u određivanju prikaza povijesti zbog sve većeg utjecaja znanosti na pisanje povijesti, a smanjenja utjecaja visokih političkih dužnosnika. Koren ističe kako je došlo do promjene u vođenju politike povijesti 1960-ih jer republičke partijske elite imaju sve veći utjecaj na

²⁹Rene Lovrenčić – Ivan Jelić – Radovan Vukadinović – Dušan Bilandžić, *Čovjek u svom vremenu 4*, (Zagreb: Školska knjiga, 1989), 90.

definiranje politike povijesti iako je SKJ i dalje bio prisutan pri pisanju politike povijesti. Za Hrvatsku je to značilo da se bavljenje politikom povijesti prebacuje na Institut za historiju radničkog pokreta.³⁰ Franjo Tuđman bio je na čelu Instituta za povijest, ali je zbog svojih radova, koje je istražna komisija ocijenila nacionalističkim, smijenjen 1967. godine, zbog čega nastavlja svoj rad u okviru Matice hrvatske.³¹ Franjo Tuđman, koji je bio u Matičnom odboru za povijest, imao je velik utjecaj na pisanje novog udžbenika, a nacionalističke tendencije su se povećavale i utjecale na sadržaj udžbenika. Cilj je bio prikazati da su Hrvati u velikom broju sudjelovali u NOB-u te da je otpor protiv NDH započeo upravo u Hrvatskoj, pri čemu je velik utjecaj na pisanje imao Tuđman, što je rezultiralo ovim udžbenikom.³²

Ovaj udžbenik imao je nekoliko kontroverznih rečenica na temu NDH koje se nikako nisu mogle uvrstiti u tadašnju vladajuću ideologiju. Velik problem nastao je kod osobe Vladka Mačeka i uspostave Banovine Hrvatske. „Sporazum Cvetković-Maček nije donio stvarno rješenje hrvatskog pitanja, ali je, može se reći, bio ipak korak naprijed u njegovu rješavanju i donekle početak federalizacije Jugoslavije.“³³ Ova formulacija nije bila zadovoljavajuća jer „korak naprijed“ prikazuje Mačeka u pozitivnom svjetlu i kao osobu koja je napravila prve korake u stvaranju federalne države. Do tada takozvana „profašistička“ vlada Cvetković-Maček promijenila je svoju poziciju iz apsolutno negativnog, do velikog pozitivca. Još je važnije pitanje rješenja nacionalnog pitanja u kojem je glavnu ulogu imala KPJ. Ovom rečenicom, Mačeka, a ne KPJ, prikazuje se osobom koja je rješavala nacionalno pitanje, što je izazvalo veliko nezadovoljstvo vlasti.³⁴ Maček je dodatno rehabilitiran u udžbeniku pri spomenu njegova proglašenja. „Budući da Maček nije prihvatio njemački prijedlog da preuzme vlast u NDH, Nijemci su od njega iznudili navedenu izjavu koju su onda pročitali na radiju i jednu verziju objavili u novinama.“³⁵ Ovakva izjava je u potpunosti drugačija od onih koje smo prethodno vidjeli u udžbenicima za povijest u vrijeme socijalističke Jugoslavije. Još jednom napominje kako je Maček zapravo bio protivnik režimu iako se u prethodnim udžbenicima navodi kako je bio jedan od saveznika ustaškog režima.

³⁰S. Koren, „Udžbenik iz 1971. i udžbenici o 1971: udžbenički narativi i politike povijesti 1971.-2011., u: Hrvatsko proljeće 40 godina poslije, ur. Tvrko Jakovina, str.311.

³¹Isto 3.

³²Isto 4-5.

³³Ivo Perić, Povijest 4,(Zagreb: Školska knjiga, 1971), 204. 205.

³⁴S. Koren, „Udžbenik iz 1971. i udžbenici o 1971: udžbenički narativi i politike povijesti 1971.-2011., u: Hrvatsko proljeće 40 godina poslije, ur. Tvrko Jakovina, str.318.

³⁵Perić, Povijest 4, (1971.), 232.

Zanimljiv nam je i prikaz ustaškog terora koji također sadrži bitne razlike od ostalih udžbenika iz vremena socijalističke Jugoslavije. Ima mnogo sličnosti u opisu terora s ostalim udžbenicima iz vremena socijalističke Jugoslavije, ali ima nekoliko određenih razlika koje su problematične i danas.

„Ustaše su uvele strahovit teror, progonile komuniste i antifašiste i vršile zločin genocida. Hrvatski i srpski antifašisti kao i Židovi teško su stradali. Mnogo Židova bilo je uhapšeno, strijeljano ili otpremljeno u logor smrti. Jednako su postupali i četnici prema hrvatskom stanovništvu u nekim krajevima..“³⁶

U ovom citatu je vidljivo nekoliko problema koji se moraju istaknuti. Prvi problem koji je vidljiv je usmjerenost ustaškog terora koja je u ovom citatu usmjerena prema komunistima i antifašistima. Spominje se stradavanje Srba i Hrvata, ali je problem što se stradanje veže isključivo za antifašiste. Također se ne spominje odvođenje Srba, Hrvata i Roma u logore nego se samo spominje odvođenje Židova u logore. Prikaz stradavanja Židova je opširniji nego za stradavanje ostalih, a navodi se konkretno da su hapšeni, streljani ili odvedeni u logore. Također je zanimljiva i zadnja rečenica iz citata koja relativizira zločine koje su ustaše činile uspoređujući ih sa zločinima četnika. Prvi dio rečenice navodi kako su zločini ustaša i četnika bili isti, što je točno uzme li se u obzir nacionalnoeksluzivistička politika ustaša i četnika, iako je broj žrtava ustaških zločina puno veći. Ipak, uzmemo li u obzir da ovaj tekst ima puno nedostataka i krivih informacija, zanimljivo je korištenje termina genocid koji se ne spominje u puno udžbenika, a posebno se ne ističe u udžbenicima napisanim u Republici Hrvatskoj. Ovaj termin, iako se veže uz ustaške zločine, i dalje nije najbolje upotrijebljen u ovom slučaju jer se ne precizira nad kim je vršen zločin genocida, nego se pojam koristi općenito, što nam ne konkretizira žrtve.

Već iduće godine, 1972., izlazi novo prerađeno izdanje, koje je za razliku od prethodnog izdanja, slično ostalim udžbenicima napisanim u vrijeme socijalističke Jugoslavije na temama NDH i Vladka Mačeka. Zbog toga što nije bilo udžbenika koji bi naslijedio udžbenik iz 1971. godine, on je uvelike prerađen tako da odgovara partijskom vodstvu i ide u skladu s njihovom interpretacijom.³⁷ Promjene koje su napravljene vidljive su na temi NDH i Vladka Mačeka. Sporazum Cvetković-Maček prikazan je kao sporazum buržoazije o podjeli kapitala međusobom i usmjerenje prema gušenju radničkog pokreta.³⁸

³⁶Isto 233.

³⁷S. Koren, „Udžbenik iz 1971. i udžbenici o 1971: udžbenički narativi i politike povijesti 1971.-2011., u: Hrvatsko proljeće 40 godina poslije, ur. Tvrko Jakovina, str.322./323.

³⁸Ivo Perić, Povijest 4,(Zagreb: Školska knjiga, 1972), 199.

Mačekov proglas se ne spominje, ali se povećava količina teksta posvećena teroru ustaškog režima.

„Ustaše - emigranti, koji su došli iz emigracije zajedno s kvislingom Pavelićem, bili su razni kriminalni tipovi... Njima su se, pošto je bila uspostavljena „NDH“, pridružili slični mračni tipovi, ponajviše iz redova klerofašističkih organizacija. I jedni i drugi su bili su zadojeni patološkom mržnjom prema Srbima i Židovima, nad kojima su provodili zločin genocida pod parolom tobožnjeg očuvanja tzv. „čiste hrvatske nacije“.³⁹

Za razliku od prethodnog udžbenika iz 1971. godine, u ovom udžbeniku možemo vidjeti tekst koji sadrži obilježja udžbenika iz socijalističke Jugoslavije poput spomena „klerofašističkih organizacija“ i „zadojeni patološkom mržnjom prema Srbima i Židovima“. Kao žrtve terora se odmah ističu Židovi i Srbi, dok su u prethodnom bili istaknuti komunisti i antifašisti. Ovaj udžbenik konkretizira žrtve zločina jasno ističući da su žrtve birane poglavito po vjerskim, rasnim i nacionalnim osnovama, a ne prema političkim usmjerenjima kao što je to slučaj u prethodnom udžbeniku. Konkretizira se i genocid koji se direktno usmjerava prema Židovima i Srbima. Iako se u udžbeniku spominje i stradanje Hrvata, to je ipak stavljeno u drugi plan i samo se spominje.⁴⁰ Udžbenik je pokazao sve aspekte terora i mučenja stanovništva te vrlo konkretno opisao kroz što su prolazile žrtve ustaškog terora.

„Ubijajući nedužno stanovništvo, pojedinačno i u masama, ustaše su to radile po zatvorima i izvan njih (odvlačili su ljude iz njihovih stanova ili s posla, odvodili na usamljena mjesta, do ponora ili unaprijed iskopanih jama i tu ih klali ili ubijali vatrenim oružjem; često su i žive ljude s mrtvima i ranjenima bacali u ponore ili ih zatrpavali u jamama).“⁴¹

Osim ovih opisa strahota ustaškog terora navode se i logori, ali se ne nazivaju logorima smrti te se samo napominje: „Najmasovnija ubojstva ustaše su izvršile po logorima...“⁴² Ipak, ne spominju se konkretno na koje načine, a i ne ulazi se u detalje terora u logorima nego su samo nabrojani. Osim ovih opisa terora još je samo istaknuto pokrštavanje.⁴³

³⁹Isto 206.

⁴⁰Isto 206.

⁴¹Isto 206.

⁴²Isto 206.

⁴³Isto 206.

4.3 Udžbenici za usmjereno obrazovanje u NRH/SRH

Sredinom 70-ih godina, gimnazije i strukovne škole se transformiraju i nastaje samo jedan tip srednjoškolskog obrazovanja u obliku usmjerenog obrazovanja. Budući da su se gimnazije i strukovne škole spojile u jednu, zajedničku školu, prestaju izlaziti noviji udžbenici za te već sad, bivše oblike obrazovanja, te se počinju izdavati udžbenici samo za jedan tip srednjoškolskog obrazovanja - usmjerenog obrazovanja. Rezultat toga je smanjen opseg gradiva povijesti koje se sada proučava u samo prva dva razreda, stoga su i sadržaji u udžbenicima postali nešto sažetiji u odnosu na sad već nekadašnje, gimnazijske udžbenike.

Povijest 2, udžbenik autora Tome Čubelića i Dragutina Pavličevića, izašao je 1976. godine i imao je ukupno deset izdanja, s posljednjim izdanjem 1985. godine, s tim da udžbenici kroz izdanja nisu doživjeli promjene na temu NDH. Ovaj udžbenik nastavio je raditi po šabloni ostalih udžbenika napisanih za vrijeme socijalističke Jugoslavije kada je riječ o NDH. To se dobro vidi u ovom udžbeniku još pri spomenu sporazuma Cvetković – Maček koji je uvijek prikazan iznimno negativno (iznimka Perićeva udžbenika iz 1971.) Ovaj je udžbenik otišao korak dalje i indirektno vladu Cvetković-Maček obilježio stigmom nacizma. „Umjesto demokratizacije unutrašnjeg političkog života, vlada Cvetković-Maček, ugledajući se na Hitlera, otvara koncentracijske logore u koje se bez suđenja odvođe rodoljubi i demokrati, a najviše komunisti.“⁴⁴ U udžbeniku je termin „koncentracijske logore“ istaknut podebljanim slovima i direktno povezan s Hitlerom, što dodatno upućuje na ideju kako su ti logori bili namijenjeni uništenju navedenih društvenih skupina, iako se to direktno ne spominje u samom tekstu. Navodi se samo da logori nastaju u NDH, ali izostaje opis samih logora i njihove uloge. Iako se u tekstu navodi: „u logorima je našlo smrt više stotina tisuća“, nigdje se ne spominje da su to bili logori smrti, ili koncentracijski logori.⁴⁵

Logori su bili stratišta mnogih u vrijeme ustaškog režima. U udžbeniku se navodi kako su logori bili kraj „stotinama tisuća muškaraca, žena, djece i staraca“ i navode se logori Jasenovac, Stara Gradiška, Koprivnica i drugi.⁴⁶ Osim ovih informacija, postoji samo još jedna koja se tiče stradanja stanovništva:

⁴⁴Tomo Čubelić – Dragutin Pavličević, *Povijest 2*, (Zagreb: Školska knjiga, 1985), 105.

⁴⁵Isto 131.

⁴⁶Isto 131.

„Osim u logorima, stanovništvo srpskih sela uništavano je u jamama, bunarima, spaljivanjem sela i masovnim streljanjima... U logorima su često ubijani istaknuti komunisti da bi se tako zastrašilo narod.“⁴⁷

Problem kod spomena logora je taj što se logori direktno vežu samo uz stradavanje Srba i komunisti, dok se Židovi, Romi i drugi ne spominju u kontekstu logora. To je doista velik propust ovog udžbenika jer su Židovi i Romi stradali u velikom broju, a Romi se kao žrtve ustaškog režima uopće ne spominju.⁴⁸

„Kad se vlast tzv. NDH donekle stabilizirala, počeli su organizirani pokolji, pokrštavanje i preseljenje Srba u Srbiju. Istodobno je počela likvidacija istaknutih komunisti, antifašista, progoni Židova i onih Hrvata koji nisu htjeli priznati novu vlast i služiti joj.“⁴⁹

U tekstu je vidljivo da su Srbi i komunisti najviše stradali pod ustaškim terorom korištenjem termina pokolji, pokrštavanje, likvidacija, dok su Židovi i Hrvati koji nisu prihvaćali novu vlast ipak bili odvojeni. Vidimo kako se za stradanja Židova i Hrvata koristi termin „progoni“ koji ne nosi istu važnost kao termini koji su se koristili za Srbe i komuniste, čime se umanjuje veličina zločina počinjenih nad Židovima. Riječ progon ne znači nužno smrt, a Židovi su proganjani i ubijani diljem NDH te je broj smrtno stradalih židova pod terorom NDH jedan od najvećih terora. Takvim olakim korištenjem termina marginaliziraju se žrtve određenih vjerskih i nacionalnih pripadnosti, dok se druge ističu i valoriziraju.

Udžbenik koji je izašao nakon udžbenika *Povijest 2*, autora Tome Čubelića i Dragutina Pavličevića, udžbenik je autora Dušana Bilandžića, Ivana Jelića, Hrvoja Matkovića, Dragutina Pavličevića, Nikše Stančića i Radovana Vukadinovića, a nosio je isto ime, *Povijest 2*. Taj je udžbenik izašao u pet izdanja i izlazio je u razdoblju između 1986. i 1990. godine. Ovaj udžbenik ispravio je mnoge greške udžbenika koji mu je prethodio na temi NDH, a posebno u prikazima stradanja Židova.

Ipak, prvo bi trebalo vidjeti promjene i razlike koje su prethodile NDH. Neki elementi su se zadržali iz prethodnog udžbenika, ali su se malo promijenili, a neki su se dodali, a prije nisu postojali. Promjena je vidljiva pri spomenu otpora komunisti vladi Cvetković-Maček, koja se spominje i ovaj put u negativnom kontekstu: „U Bileći i Lepoglavi otvorena su dva

⁴⁷Isto 131.

⁴⁸Isto 131.

⁴⁹Isto 131.

koncentraciona logora, u kojima su zatvarani komunisti i brojni antifašisti...“⁵⁰ Iako u ovoj konkretnoj rečenici nema vezivanja vlade Cvetković-Maček uz Hitlera i njegovu politiku, i dalje je vidljiva ista konotacija, posebno iz ove rečenice koja navodi da su bili zatvarani antifašisti. Ako su zatvarani antifašisti, onda je jasno da su zatvarani od fašističke vlade koja je u tom trenutku bila Cvetković-Maček. Iako fašisti na vlast dolaze s Pavelićem, u ovom tekstu se to ne promatra tako i direktno se napada i stigmatizira vlada Cvetković-Maček. Ipak, ona nije u potpunosti negativno prikazana, tj. neki postupci su objašnjeni određenim razlozima. To je vidljivo u prikazu pokušaja izbjegavanja pristupanja silama Osovine time što je proglasila neutralnost.⁵¹ U ovom dijelu teksta spominje se i vezivanje Crkve s radikalnim skupinama. „Sve su se više zbližavali proustaški elementi i pojedine klerikalne snage.“⁵² Kasnije se ta veza još pojačava i sve kulminira isticanjem: „Ustaški režim je dobio podršku krajnjih radikalnih nacionalističkih snaga... vrhova Katoličke crkve na čelu sa zagrebačkim nadbiskupom Alojzijem Stepincem.“⁵³

Pri opisu terora, spominje se i objašnjava riječ genocid koja je definirana kao: „...provođenje terora i zločina protiv naroda, radi njegova fizičkog istrebljenja.“⁵⁴ Termin genocida u ovom je udžbeniku dobio vrlo dobar opis, ali se ne vezuje direktno uz određenu vjersku ili nacionalnu skupinu, nego se spominje: „...genocid je na području Jugoslavije bio među najvećima u Drugome svjetskom ratu.“⁵⁵ Za zločine vršene nad ostalim vjerskim i nacionalnim skupinama koristi se termin teror. Također, Romi se uopće ne spominju kao žrtve ustaških zločina.

Usporedimo li ovaj udžbenik s prethodnim udžbenikom, vidljive su velike razlike, a posebno u već ranije spomenutom, drugačijem prikazu stradanja Židova. Za razliku od prethodnog udžbenika u kojem se spominju samo „progoni Židova“⁵⁶, ovaj udžbenik posvećuje znatno veći dio teksta stradanjima Židova i taj se dio teksta spominje odmah na početku opisa terora.

„Teror je u početku osobito žestoko pogodio Židove. Masovna hapšenja, internacije u logore i pogubljenja Židova bila su svakodnevna na njemačkom okupacionom području i u

⁵⁰Dušan Bilandžić – Ivan Jelić – Hrvoje Matković – Dragutin Pavličević – Nikša Stančić – Radovan Vukadinović, Povijest 2, (Zagreb: Školska knjiga, 1990), 211.

⁵¹Isto 212.

⁵²Isto 211.

⁵³Isto 218.

⁵⁴Isto 220.

⁵⁵Isto 221.

⁵⁶Čubelić – Pavličević, Povijest 2, (1985), 131.

NDH. Od ukupno oko 80 000 Židova, koliko ih je prije rata živjelo u Jugoslaviji, stradalo je otprilike 80%. Osobito žestok teror zavodio je ustaški režim, najprije protiv čitavog srpskog i židovskog stanovništva, a zatim u sve većoj mjeri protiv hrvatskog i muslimanskog stanovništva, koje se nije mirilo s krvavom ustaškom strahovladom. Teror se velikom žestinom sručio i na komuniste.“⁵⁷

Jasno je vidljivo isticanje Židova kao velikih žrtava ustaškog režima, a također je uvršten i postotak stradalih Židova na prostoru Jugoslavije koji dodatno pojačava dojam o veličini ustaškog zločina. Također je zanimljivo za primijetiti kako se u ovom udžbeniku komunisti spominju na kraju, dok su u prethodnom udžbeniku komunisti smješteni na drugo mjesto, odmah iza Srba.⁵⁸ Također, ranije se spominju likvidacije komunista, a progoni Židova, dok se u ovom udžbeniku spominje velik postotak stradalih Židova, a za komuniste se samo kaže da je nad njima provođen „žestok teror“. Riječ „antifašisti“ se i ne spominje u ovom udžbeniku, a u tekstu o Banovini Hrvatskoj ima vrlo važnu poziciju. Osim stradanja Židova, u udžbeniku su istaknuta i stradanja Srba.

„Naročito zvjerski teror sprovodio se nad srpskim stanovništvom u Lici, Kordunu, Baniji i Kninskoj krajini, Hercegovini i pojedinim područjima Bosne. Ondje su ustaše izvršili brojne pokolje. Istodobno se provodila i akcija masovnog prisilnog prekrštavanja srpskog stanovništva, tj. „prijelaza na rimokatoličku vjeru. ... Iseljenja i zbjegovi Srba najveće su razmjere dosegli u NDH...“⁵⁹

Ovaj opis stradanja Srba također je prilično detaljniji u odnosu na prethodni udžbenik, a donosi nam imena mjesta gdje je najviše žrtava stradalo i podatak o prekrštavanju, što je također izostavljeno u udžbeniku autora Tome Čubelića i Dragutina Pavličevića. Također, bitna je razlika nastala i u spomenu logora, koji se u ovom udžbeniku nazivaju koncentracijskim logorima i navodi se da su ubrzo postali „masovna gubilišta“.⁶⁰ Ne navodi se specifično tko je odvođen u koncentracijske logore, nego se samo spominje da su se tamo odvodili zarobljenici. Ipak, u dijelu jedne rečenice gdje se opisuju stradanja Židova, spominje da su odvođeni u logore. „Masovna hapšenja, internacije u logore i pogubljenja Židova...“⁶¹ Prema toj rečenici znamo da su Židovi stradali u logorima, a za sve ostale ništa nije spomenuto.

⁵⁷Bilandžić – Jelić – Matković – Pavličević – Stančić-Vukadinović, Povijest 2, (1990), 221.

⁵⁸Čubelić – Pavličević, Povijest 2, (1985), 131.

⁵⁹Bilandžić – Jelić – Matković – Pavličević – Stančić-Vukadinović, Povijest 2, (1990), 221.

⁶⁰Isto 221.

⁶¹Isto 221.

Još je jedan zanimljiv podatak u vezi ovog udžbenika, a to je spomen četničkog pokreta koji se spominje nakon terora ustaškog režima. „Na ustaške zločine prema srpskom stanovništvu, velikosrpski elementi i četnici reagirali su razbuktavanjem mržnje i pokoljima Hrvata i Muslimana, a srpske mase pozvane su na osvetu“.⁶² Ovaj opis vrlo je zanimljiv jer prema njemu možemo zaključiti da su četnici odlučili raditi zločine nad Hrvatima i Muslimanima iz osвете. To bi značilo da su četnici reagirali na ustaške zločine i da su bili izazvani vršiti ih. Ovakva rečenica ostavlja dojam da su zločini koje su počinili četnici zapravo odmazda za zločine ustaškog režima.

5. Nastavni planovi i programi nastali za vrijeme Republike Hrvatske (1991 – 2018)

Početak 90-ih godina 20. stoljeća donosi nam velike promjene, kako u politici i društvu, tako i u školstvu, a posebno u nastavi povijesti koja se ponovno organizira i reinterpretira u službi novog okruženja. Problema je bilo mnogo, a na početku su udžbenici i planovi i programi u sebi sadržavali komunističku ideologiju. Potonju je nova država htjela odbaciti i prikazati nečime što je u načelu negativno i od čega se nova država s razlogom odvojila. O ovom podatku najbolje govori sljedeći odlomak: „Ovaj ustav označuje konačan raskid s komunističkim, tzv. socijalističko-samoupravnim, jednostranačkim sustavom, zasnovanom na društvenom vlasništvu i plansko-dogovornoj privredi.“⁶³ Taj je tekst bio priložen uz popis udžbenika koji su 1992. godine izbačeni iz uporabe jer se smatralo da su previše orijentirani ka komunizmu, a ne prema novoj samostalnoj državi koja je još bila u nastajanju. S ciljem učvršćenja nove ideologije, mijenja se i pogled na prošlost koja se sada gleda na sasvim drugačiji način. „Sve što je u povijesti djelovalo u pravcu hrvatske državne samostalnosti ocjenjuje se najpozitivnije i nekritički se preneglašava, a slabosti se ili krivnje ekskulpiraju ili barem minimaliziraju.“⁶⁴ Rezultat takve politike nam donosi promjene u prikazu povijesti, a posebno u školskim udžbenicima koji su pod nadzorom države. Ivo Goldstein to opisuje na sljedeći način:

„Te revizionističke težnje, u oba pravca, ne prezaju ni pred prešućivanjem i izvrđavanjem činjenica, što ponekad ide čak do direktnih krivotvorina i laži. U tom kontekstu ustaška Nezavisna Država Hrvatska odjednom se pojavljuje u relativno pozitivnom svjetlu, bez

⁶²Isto 221. i 225.

⁶³Glasnik Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske, *Naputak za provođenje naredbe o povlačenju iz uporabe udžbenika*.(1992), 2 (3/4)

⁶⁴Goldstein, Ivo. „Od partijnosti u doba socijalizma do revizionizma devedesetih: Ima li građanska historiografija šansu?“, 66.

obzira na njezinu naci-fašističku bit, na njeno totalno političko i ratno svrstavanje na strani povijesnoga Zla, na genocidne i druge zločine koje je počinila.“⁶⁵

Ovaj pristup je vidljiv u udžbenicima povijesti, a posebno se ističe u osnovnoškolskim i gimnazijskim udžbenicima napisanim u 90-im godinama 20. stoljeća. Nove političke elite negativno su utjecale na razvoj udžbenika kao i nastavnih planova i programa. Rezultat takve politike će biti vidljiv u nastavku teksta u prikazima nastavnih planova i programa te prikazima udžbenika.

Zbog takve nove politike nastaje puno problema pri organizaciji gradiva za nastavu povijesti, stoga je plan i program za osnovnu školu izašao tek 1995. godine. Iako se radilo na izradi nastavnog plana i programa, došlo je do zastoja zbog toga što je trebalo napisati nastavni plan i program koji odgovara interpretacijama nove politike povijesti. S druge strane, udžbenici su izlazili i mijenjali se, što je naposljetku rezultiralo nastavnim planom i programom pisanom po udžbenicima koji su tada bili u uporabi.⁶⁶

Taj nastavni plan i program uvelike je različit od planova i programa koje smo do sada mogli vidjeti prolazeći kroz nastavne planove i programe iz vremena Jugoslavije. Najveća razlika je u količini teksta koji se posvećuje NDH jer se više ne radi samo o nekoliko kratkih opisa zločina, nego se tekst proširuje i dodaju se nove cjeline poput gospodarstva i kulture. O temi NDH u udžbenicima i pridodavanju na važnosti može se vidjeti u obveznom gradivu koje je zadano planom i programom, prema kojem učenici moraju znati kako nastaje NDH, da je režim bio diktatorski, da je sudbina NDH ovisila o saveznicima, zatim o gospodarstvu i kulturi, četničkim zločinima te Bleiburgu i „križnom putu“.⁶⁷ Ipak, konkretno se ne govori o terorizmu ustaškog režima, logorima, dehumanizaciji i drugim zločinima koji su činili ustaše što bi ipak trebalo imati primat kada se obrađuje tema NDH. Iako teme poput gospodarstva ili kulture NDH mogu biti zanimljive teme, ipak ne bi trebali imati primat nad bitnijim temama pri opisu NDH.

Nastavni plan i program za osnovnu školu iz 2006. godine nam je potreban za praćenje razvoja udžbenika. Ovaj nastavni plan i program nam donosi bitne promjene za prikaz NDH.

⁶⁵Isto 60.

⁶⁶Snježana Koren, „Slike nacionalne povijesti u Hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“ *Historijski zbornik* 60 (2007): 271.

⁶⁷Vjesnik Ministarstva prosvjete i športa, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*.(1997), 1(12): 13

„...utjecaj totalnog rata na civilno stanovništvo: posebice stradanja ljudi iz ideoloških, političkih, vjerskih, rasnih i nacionalnih razloga i svakodnevicu u ratu (ratna razaranja, okupatorska nasilja, nestašice hrane) na primjerima iz zavičajne povijesti; obrazložiti i navesti primjere Holokausta; vrijednovati kolaboraciju i pokrete otpora u Europi; opisati kako je i u kojim uvjetima nastala Nezavisna Država Hrvatska, procijeniti ustaški režim i osuditi politiku terora nad građanima (posebno Srbima, Židovima i Romima), rasne zakone i koncentracijske logore – Jasenovac...“⁶⁸

Više fokus nije na ublažavanju grijeha ustaškog režima i uvjetovanju NDH od strane saveznika, nego se traži konkretan prikaz žrtava i razumijevanje zašto je do tih žrtava došlo. Usporedimo li ovaj nastavni plan i program s onim iz 1995. godine možemo vidjeti velike promjene koje nam donose novu sliku o NDH. Više se ne radi o nasljednici hrvatske neovisne i slobodne države, nego o fašističkoj marionetskoj državi koja je provodila fašističku politiku terora nad civilima. U nastavnom planu i programu iz 2006. godine razlika je i u načinu na koji je NDH uvrštena u nastavni plan i program, jer je riječ o tome da se NDH ne spominje kao zasebna tema, nego kao dio Drugog svjetskog rata.

Nastavni je plan i program povijesti za gimnazijunapisan 1995. godine. Novi nastavni planovi i programi za gimnazije nisu pisani, stoga se taj nedostatak promjena može primijetiti i u udžbenicima za povijest što će biti vidljivo u nastavku diplomskog rada. Tema NDH u nastavnom planu i programuvrlo je slična nastavnom planu i programu za osnovne škole iz 1995. godine. Utjecaj revizionizma vidljiv je u pisanju nastavnog plana i programa i donosi nam sličnu sliku o NDH kao bespomoćnoj državi koja ovisi o svojim tvorcima (nacistička Njemačka i fašistička Italija). Sličnosti u nastavnim planovima i programima istaknuta je u prikazima gospodarstva i kulture, četničkim zločinima te Bleiburgu i „križnom putu“.⁶⁹ Ipak, dodane su i druge upute koje su manje važne usporedimo li ih s temama koje su izostavljene. Dodane su teme znanost partizanskih zločina, ali je zato zanemarena tema ustaškog terora.⁷⁰ Prema svemu navedenom može se zaključiti da je nastavni plan i program za gimnazije revizionistički, a još veći problem je taj što se nije izdao novi nastavni plan i program koji će izbrisati pogreške ovog nastavnog plana i programa i omogućiti kvalitetan prikaz NDH bez izostavljanja ili iskrivljivanja informacija.

⁶⁸http://www.os-ksdjalskog-zg.skole.hr/upload/os-ksdjalskog-zg/images/static3/1811/attachment/Nastavni_plan_i_program_za_osnovnu_skolu_-_MZOS_2006_.pdf (18.6.2022.)

⁶⁹Glasnik ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, *Nastavni plan i program za gimnazije*. (1995), 173.

⁷⁰Isto 173.

6. Udžbenici napisani u Republici Hrvatskoj

Osnutak samostalne Republike Hrvatske označio je novi početak, ali i pisanje novih udžbenika koji su za cilj imali napisati povijest Hrvata odvojenu od ostalih naroda Jugoslavije. Taj je proces trajao godinama, a povijest koja se proučavala u školama prije samo nekoliko godina postala je u potpunosti različita. Početkom 90-ih godina 20. stoljeća postojao je samo jedan izdavač, kao i u socijalističkoj Jugoslaviji, i tako je ostalo sve do druge polovice 90-ih godina kada se pojavljuju i drugi udžbenici koji su imali različite autore. Tada je već bila izrađena slika hrvatske povijesti na kojoj se radilo godinama. Ministarstvo obrazovanja i športa brinulo je tome što će učenici vidjeti u udžbenicima kroz regulaciju sadržaja koji je u sebi morao odbacivati ideje komunizma, te prikazati kako su Hrvati jedan samostalan narod koji nema gotovo pa nikakvu poveznicu s ostalim narodima sad već bivše Jugoslavije.⁷¹ Udžbenici su prolazili kroz stroge kontrole sadržaja kako bi bili odobreni. Tek od 2000. godine nastavnici povijesti u osnovnim školama imaju mogućnost odabira udžbenika za 20. stoljeće od različitih izdavača, a prvi takvi udžbenici za gimnaziju pojavljuju se tek 1999. godine. Prvi alternativni udžbenici pojavljuju se nešto ranije, 1996./1997. godine, ali za sedmi razred.⁷² Zbog toga je u Republici Hrvatskoj izdano puno više udžbenika koji imaju manji broj izdanja nego udžbenici iz vremena socijalističke Jugoslavije.⁷³

Prvi udžbenici povijesti izdani u Republici Hrvatskoj⁷⁴ o kojima će više biti rečeno u nastavku su prerade udžbenika izdanih 80-ih godina u Jugoslaviji i zbog toga možemo primijetiti puno sličnosti u stilu pisanja i oblikovanju rečenica te samom sadržaju i raspodjeli teksta. To se mijenja u narednim godinama kad udžbenici dobivaju drugačiji karakter, odbacuju komunizam i Jugoslaviju i okreću se Hrvatskoj i hrvatskom narodu. Udžbenici iz 90-ih godina⁷⁵ uvelike su nacionalno određeni i velik je fokus na prikazu hrvatskog naroda, što se odražava i na temu NDH koja je dobila veći broj stranica. Povećan je broj stranica i izmijenjen je tekst na temu NDH, a zbog utjecaja revizionizma se obraća više pažnje na kulturu i gospodarstvo.

⁷¹Petrungaro, Pisati povijest iznova, 93.

⁷²Snježana Koren, „Slike nacionalne povijesti u Hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“ Historijski zbornik 60 (2007): 281.

⁷³Snježana Koren, „Slike nacionalne povijesti u Hrvatskim udžbenicima uoči i nakon raspada Jugoslavije“ Historijski zbornik 60 (2007): 281.

⁷⁴Rene Lovrenčić - Ivan Jelić - Radovan Vukadinović - Dušan Bilandžić, Čovjek u svom vremenu 4, (Zagreb: Školska knjiga, 1991) ; Ivo Perić, Povijest za osmi razred osnovne škole, (Zagreb: Školska knjiga, 1992).

⁷⁵Perić, Povijest za osmi razred osnovne škole, (1992).

Novije generacije udžbenika nemaju toliko istaknut nacionalni fokus kao oni za vrijeme 90-ih, ali se oko ključnih pitanja uglavnom slažu s njima. Iako je intenzitet isticanja hrvatstva opao, i dalje postoje neka uvjerenja koja su se zadržala iz vremena tih udžbenika, a to su pogledi na ustaše, na okupatore, na Crkvu, na četnike, itd. Iako su neke stvari ostale nepromijenjene, i dalje je došlo do napretka u pisanju i izdavanju udžbenika, što će biti vidljivo u nastavku.

Nećemo detaljno analizirati svaki pojedini udžbenik kao što smo činili s onima za vrijeme Jugoslavije, nego ćemo pronaći i analizirati razlike koje su se pojavljivale te izdvojiti one koje odudaraju od standarda u svojoj generaciji. Razlog zbog kojeg dolazi do promjene pristupa temi je velika količina udžbenika nastalih u Republici Hrvatskoj, a kako se radi o sličnom sadržaju, nema potrebe analizirati svaki pojedini udžbenik. Udžbenici izašli za vrijeme Jugoslavije analizirani su zasebice jer je svaki od njih predstavnik svoje generacije i jedini izdan u određenom periodu, što smo vidjeli iz nekih udžbenika koji imaju i preko deset izdanja bez izmjena.

6.1.1 Udžbenici za osnovnu školu napisani u periodu između 1991. i 1999. godine

Kako smo prethodno vidjeli, nastavni planovi i programi za osnovnu školu su se najčešće mijenjali, stoga su udžbenici povijesti za osnovnu školu doživjeli najviše promjena tijekom perioda od 27 godina. U tom je razdoblju izašao velik broj udžbenika, posebno nakon pojave različitih izdavača u drugoj polovici 90-ih godina. Prvi udžbenici bili su prerada onih izdanih u Jugoslaviji, stoga odmah 1991. godine možemo vidjeti udžbenik autora Renea Lovrenčića, Ivana Jelića, Radovana Vukadinovića i Dušana Bilandžića koji nosi naslov *Čovjek u svom vremenu 4*. Udžbenik istih autora i istog imena izašao je godinu dana ranije i bio četvrto izdanje tog udžbenika u Jugoslaviji. Godine 1991. izašlo je prvo i zadnje izdanje tog prerađenog jugoslavenskog udžbenika koje je sa sobom donijelo određene promjene.

Prva velika razlika je u broju stranica, koji je znatno reduciran u odnosu na istoimenu udžbenik iz samo godine ranije. Tema Drugog svjetskog rata, a posebno NOB-a, u udžbenicima iz vremena socijalističke Jugoslavije zauzima vrlo velik prostor. Priručnik Tome Čubelića iz 1960. godine donosi nam gotovo pola ukupnog sadržaja kroz prikaz NOB-a, dok je u ovom udžbeniku taj broj pao na 24 stranice, u koje je uvršten i prikaz NDH i pad Kraljevine Jugoslavije. To reduciranje sadržaja skratilo je ovaj udžbenik u odnosu na

istoimeni udžbenik napisan samo godinu dana ranije za nešto više od pedeset stranica. Redukcija je izvršena na prostoru na kojem se proučavala NOB. Ona više nije bila u fokusu udžbenika zbog nastanka nove države, Republike Hrvatske, čija je opća politika bila radikalno drugačija. Iako je reduciran broj stranica o Drugom svjetskom ratu, nije reduciran broj stranica koji opisuje NDH. Naprotiv, tekst o NDH je postao nešto duži nego prethodni tekstovi.

Osim u redukciji sadržaja, razlike su vidljive i u samome tekstu. To se jako dobro vidi na primjeru Vladka Mačeka koji je prikazan vrlo pozitivnim. Iako je tekst o osnivanju Banovine Hrvatske napisan bez isticanja pozitivnih ili negativnih strana, navodi se kako su protiv njenog osnivanja ustali ustaše i KPJ te kako je osnivanje Banovine Hrvatske u narodu bilo vrlo pozitivno prihvaćeno.⁷⁶ Također, Maček je spomenut u pozitivnom kontekstu i kada je riječ o osnutku NDH spominjanjem odbijanja njemačke ponude da dođe na čelo NDH.⁷⁷

Teror ustaškog režima u udžbeniku opisan je vrlo općenito i vrlo šturo u odnosu na udžbenike napisane u vrijeme Jugoslavije. Primjerice, prikaz logora napravljen je u svega tri vrlo kratke rečenice. „Velik broj pučanstva odvođen je u koncentracijske logore, osnivane na području NDH. U njima su stradali brojni ljudi. Najveći logor bio je u Jasenovcu.“⁷⁸ „U njima su stradali brojni ljudi“ je rečenica koja nam ne donosi nikakav podatak. Prema tome, ne može se reći radi li se o 10, 50, 100 ili 1000 ljudi, a kad se uzme u obzir da se žrtve logora broje u desetcima tisuća ljudi, može se vidjeti neadekvatnost ove rečenice. Također nam ne donosi podatak o tome tko je stradao u logorima. Žrtve stradanja također su vrlo šturo i neadekvatno opisane, tj spomenute u jednoj rečenici koja glasi: „Najviše su bili pogođeni Srbi, Židovi i Romi.“⁷⁹ U ranijoj analizi udžbenika napisanih u vrijeme socijalističke Jugoslavije vidljivo je da su Romi često izostavljani iz teksta. To u ovom udžbeniku nije slučaj, ali osim njihovog spomena kao žrtvi ustaškog terora, ne doznajemo ništa više o njihovim stradanjima. Isto se odnosi i na stradanja Židova koji su također spomenuti samo kao žrtve ustaškog terora. Srbi se spominju još samo u jednom dijelu teksta. „Mnogo je srpskog pučanstva iseljeno iz Hrvatske ili je prebjeglo u Srbiju.“⁸⁰ Ovo je također neadekvatan opis terora koji je provođen nad srpskim stanovništvom o kojem, van generalnog spomena da je bio teror, nema niti riječi. Opis terora u NDH ne bi smio biti ovako

⁷⁶Lovrenčić – Jelić – Vukadinović - Bilandžić, Čovjek u svom vremenu 4, (1991), 71.

⁷⁷Isto 111.

⁷⁸Isto 110.-111.

⁷⁹Isto 110.

⁸⁰Isto 111.

jednostavan kao što je prikazan u ovom udžbeniku, jer se ipak radi o stravičnim zločinima koji su okončali na tisuće i tisuće života. Od velikih promjena u odnosu na udžbenike napisane u vrijeme socijalističke Jugoslavije spominje se pismo zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca Anti Paveliću u kojem osuđuje ustaški režim.⁸¹

Novitet ovog udžbenika spomen je stradanja ustaških i njemačkih vojnika koji su se povlačili prema Sloveniji. S njima je bilo i brojno pučanstvo koje je, nakon što su ih okružile snage Jugoslavenske armije, stradalo u velikom broju s vojnicima. Također se napominje da su nakon toga zarobljenici odvedeni u logore.⁸² Iako se to ne navodi konkretno kao partizanski zločin, imamo prvu naznaku da partizani nisu uvijek bili apsolutni pozitivci kao što je to prikazano u udžbenicima iz vremena socijalističke Jugoslavije.

Naredne godine, 1992., iz uporabe se uklanja udžbenik *Čovjek u svom vremenu 4* i u uporabu ulazi udžbenik koji je obilježio udžbenike do početka 2000. godine. Riječ je o udžbeniku Ive Perića, *Povijest za osmi razred osnovne škole*. U razdoblju između 1992. i 1996. godine izlazili su udžbenici Ivana Perića pod izdavačkom kućom Školska knjiga, a nakon toga isti autor nastavlja s pisanjem udžbenika za osmi razred, ali pod drugim izdavačem, Alfom. Iako se radi o drugoj izdavačkoj kući, sadržaj udžbenika na temu NDH nije doživio promjene, jer se i dalje očituju svi elementi kao i u udžbenicima koji su mu prethodili.

Već u početcima teme NDH, konkretno teme o Banovini Hrvatskoj, postoje razlike u odnosu na prethodno spomenute udžbenike. Točnije, kod osnivanja koncentracijskih logora više ne stoji da su u njih odvođeni komunisti i antifašisti, kao što to nalaže udžbenik *Povijest 2* iz druge polovice 1980-ih godina,⁸³ nego upravo suprotno: „Banski režim progonio je sebi nepoćudne Hrvate – neke kao komuniste, a neke kao sljedbenike ustaškog pokreta, mnogi uhićenici otpremani su u lepglavsku kaznionicu, koja je pretvorena u koncentracijski logor.“⁸⁴ Zanimljiva je transformacija, koja se ovdje u tekstu dogodila u odnosu na udžbenike napisane u vrijeme socijalističke Jugoslavije, gdje su komunisti uvijek isticani kao protivnici Banovine Hrvatske, a sad se pojavljuju i ustaše koji su njihova suprotnost. Također je zanimljiv navedeni udžbenik *Povijest 2* koji navodi da su odvođeni komunisti i antifašisti, jer

⁸¹Isto 111.

⁸²Isto 128.

⁸³Bilandžić – Jelić – Matković – Pavličević – Stančić-Vukadinović, *Povijest 2*, (1985), 211.

⁸⁴Perić, *Povijest za osmi razred osnovne škole*, (1992), 72.

prema Perićevom udžbeniku dobijemo sliku da su odvođeni komunisti i fašisti, što je dijametralna suprotnost između ova dva udžbenika.

Velik problem ovog udžbenika je i pristup teroru ustaškog režima. Svega nekoliko kratkih rečenica opisalo je teror u NDH:

„Uz postojeće redovne bili su osnovani i mnogobrojni prijevremeni sudovi, koji su uhićene i optužene najčešće kažnjavali smrću. Uz brojne stalne i privremene zatvore bili su osnivani i koncentracijski logori, od kojih je najveći i po zlu glasu najpoznatiji bio onaj u Jasenovcu. Ustaše su po primjeru Hitlera provodili teror protiv Židova i Cigana, te protiv Srba, osobito zbog njihove ranije hegemonističke politike te pojave četnika i njihovih zločina u Hrvatskoj.“⁸⁵

U navedenom citatu nije vidljiva svrha koncentracijskih logora, vidljivo je samo da su postojali. Također, veliki problem je i nedostatak spomena žrtava, ne spominje se da je itko smrtno stradao u logoru niti piše tko je sve odvođen u logor. Prema ovom citatu, može se zaključiti da je Jasenovac bio samo veći zatvor, a ne stratište desetcima tisuća života. U nastavku teksta stoji kako su stradali Židovi, Romi i Srbi, ali nema traga informaciji da su odvođeni u logore, niti da su smrtno stradavali. Jedina riječ koja spominje stradanja jest riječ teror, koja ne donosi nikakve podatke o žrtvama i zločinima koji su počinjeni nad tim istim žrtvama. Još se ističe problem načina spomena Srba kao žrtava ustaškog terora. Iako se spominje da su oni žrtve, odmah u nastavku iste rečenice govori se kako za to postoji razlog u „ranijoj hegemonističkoj politici te pojavi četnika“. Ovakvom rečenicom dobiva se dojam da su ustaše imale dobar razlog za provođenje terora nad Srbima - da su na neki način svi Srbi, kolektivno, odgovorni za hegemonističku politiku, što je neprihvatljivo jer su u Jasenovcu masovno stradala i djeca. Kad se uzme u obzir ta rečenica i nedostatak opisa terora, može se steći dojam da su postupci NDH opravdani jer su njihovi zločini uvelike relativizirani u odnosu na zločine Srba. Iako je ova rečenica nedopustiva, jako podsjeća na rečenicu iz udžbenika *Povijest 2* iz druge polovice 1980-ih godina gdje je situacija obrnuta u odnosu na ovaj Perićev udžbenik. U tom se udžbeniku navodi: „Na ustaške zločine prema srpskom stanovništvu, velikosrpski elementi i četnici reagirali su razbuktavanjem mržnje i pokoljima Hrvata i Muslimana, a srpske mase su pozvane na osvetu.“⁸⁶ To je još jedna od suprotnosti između Perićeva udžbenika za osnovnu školu iz 1992. i udžbenika *Povijest 2* za usmjereno obrazovanje iz druge polovice 1980-ih godina. Ipak, usporedimo li opis terora u Perićevom

⁸⁵Isto 89.

⁸⁶Bilandžić – Jelić – Matković – Pavličević – Stančić-Vukadinović, *Povijest 2*, (1985), 221 i 225

udžbeniku iz 1992. godine za osnovne škole s opisom terora iz Perićeva udžbenika iz 1971. godine za gimnazije, možemo vidjeti različito viđenje ustaškog terora. Iako se pojavljuje usporedba ustaških zločina i zločina četnika, i dalje se spominje puno različitih i potpunijih podataka, a dobar primjer je opis terora ustaša u srpskim selima,⁸⁷ što nedostaje u udžbeniku iz 1992. godine. Dok udžbenik iz 1992. godine logore opisuje kao zatvor, udžbenik iz 1971. godine naziva ih logorima smrti.⁸⁸ Udžbenik iz 1971. godine također spominje i odvođenje Židova u logore što je izostavljeno u udžbeniku iz 1992. godine. Iako ima i drugih razlika, istaknut ću samo još jednu bitnu razliku, a to je spomen zločina genocida u udžbeniku iz 1971. godine, dok udžbenik iz 1992. godine ne spominje taj termin.

Još jedan problem ovog udžbenika nalazi se u samom prikazu NDH kao hrvatske države. Stranica 85 udžbenika navodi: „Hrvatski narod je imao svoju državu u ranom srednjem vijeku u kojoj su stajali na čelu narodni vladari; imao je svoju državnost i pod hrvatsko – ugarskim kraljevima (1102. – 1526.) i pod austrijskim carevima (1527. – 1918.). U Kraljevini Jugoslaviji prekinuta je ta duga, milenijska nit hrvatske državnosti...“⁸⁹. U toj se rečenici navodi dugovječnost hrvatske državnosti i prekid izazvan od strane Kraljevine Jugoslavije. U opisu nastanka NDH donosi se ovaj opis: „Mnogi Hrvati koji nisu bili ustaše, već samo hrvatski domoljubi i koji su, ne uključujući se aktivnije u politiku, doživjeli stvaranje NDH kao svoju dugo priželjkivanu nacionalnu državu...“⁹⁰. Gledajući ova dva odlomka kao cjelinu, ostavlja se dojam kao da je NDH zapravo nastavak hrvatske državnosti, pa čak i konačno ispunjenje cilja o vlastitoj, neovisnoj, slobodnoj hrvatskoj državi. Ova paralela jako je opasna i neprihvatljiva. NDH je bila fašistički režim odgovoran za brojne zločine poput genocida nad Srbima i Židovima, pod nadzorom nacističke Njemačke i fašističke Italije, stoga je pisanje o NDH kao o nastavku hrvatske državnosti neprihvatljivo.

Ipak, ovo nisu jedini nedostaci i razlike u odnosu na udžbenike napisane u vrijeme socijalističke Jugoslavije. Tekst koji se bavi opisom i tijekom akcija NOB-e se znatno reducirao na ukupno šest stranica, što predstavlja veliki obrat. Također, osim što se Perić odlučuje izostaviti velik dio djelovanja partizana, odlučuje uvelike proširiti sadržaj o NDH koji osim što je dobio puno veći broj stranica, također je dobio i više podnaslova u kojima se opisuju ustroj vlasti, ustroj države dok se zanemaruju žrtve holokausta.

⁸⁷Perić, Povijest 4, (1971.), 233.

⁸⁸Isto 233.

⁸⁹Perić, Povijest za osmi razred osnovne škole, (1992), 85.

⁹⁰Isto 89.

6.1.2 Udžbenici za osnovnu školu napisani u periodu između 2000. i 2006. godine

Pojavom različitih udžbenika u drugoj polovici 90-ih godina pojavljuju se novi, drugačiji pogledi na NDH i noviji, promijenjeni pogledi na događaje koji su obilježili NDH. Iako se svaki udžbenik razlikovao, svaki pojedini udžbenik neće biti zasebno analiziran i opisan kao što je bio slučaj s udžbenicima napisanim u vrijeme socijalističke Jugoslavije te 1990-ih godina u Republici Hrvatskoj. Fokus će biti na međusobnim razlikama udžbenika, ustaškog terora te događanja na Bleiburškom polju i „križnom putu“. Analiza će također istražiti termine koji su korišteni za pojedine zločine i načine na koje su ti zločini prikazani. Udžbenici koji će biti korišteni za analizu u ovom dijelu rada imali su više izdanja, a neka od tih izdanja su nadopunjena, stoga će se na to obratiti posebna pažnja u slučaju da su nadopune u udžbenicima dotakle i temu NDH.

Tema Banovine Hrvatske opisuje se u svim udžbenicima, iako udžbenici međusobno imaju određene razlike. Kod samog opisa sporazuma nema nekih bitnih razlika, ali određena su odstupanjavidljiva u prikazu strana koje se ne slažu s osnivanjem Banovine Hrvatske. U udžbeniku *Povijest 8* autora Josipa Jurčevića i Marije Raić se pri opisu protivnika režima ističe kako su kritike dolazile iz „hrvatskog političkog iseljništva“, a spominje se kako su dolazile i iz naroda, pa čak i iz HSS-a.⁹¹ Iako se spominje iseljništvo, nema spomena ustaša u udžbeniku, za razliku od drugih udžbenika koji spominju ustaše kao najveće protivnike Banovine Hrvatske od strane Hrvata.⁹² Iako se i u drugim udžbenicima spominju ustaše kao protivnici, u nekima se kao protivnici sporazuma spominju i partizani.⁹³ Udžbenik *Povijest 8* Hrvoja Matkovića navodi kako su uz ustaše, protivnici Banovine Hrvatske bili i u HSS-u, tj. da se dio HSS-a nije slagao s osnivanjem Banovine Hrvatske.⁹⁴ Nadalje, udžbenik Vesne Đurić ne spominje kao protivnike ni ustaše, ni HSS, nego ističe samo pravaše.⁹⁵ Još jedna razlika vidljiva je u prikazu osnutka Banovine Hrvatske, odnosno u događanjima u Hrvatskoj

⁹¹Josip Jurčević – Marija Raić, *Povijest 8*, (Zagreb: Alfa, 2004.), 65.

⁹²Maja Brkljačić - Tihomir Ponoš - Dario Špelić, *Povijest 8*, (Zagreb: Školska knjiga, 2000), 49. ; Mira Kolar-Dimitrijević – Hrvoje Petrić – Jakša Raguž, *Povijest 8*, (Zagreb: Meridijani, 2003), 85.

⁹³Maja Brkljačić - Tihomir Ponoš – Zdenko Samaržija - Dario Špelić, *Povijest 8*, (Zagreb: Školska knjiga, 2001), 62. ;Maja Brkljačić - Tihomir Ponoš – Zdenko Samaržija - Dario Špelić, *Povijest 8*, (Zagreb: Školska knjiga, 2006), 61. ; Snježana Koren, *Povijest 8*,(Zagreb: Profil, 2000), 72. - 73. ; Snježana Koren, *Povijest 8*,(Zagreb: Profil, 2003), 107. – 108.

⁹⁴Hrvoje Matković. *Povijest 8*, (Zagreb: Školska knjiga, 2000.), 61.

⁹⁵Vesna Đurić, *Povijest 8*, (Zagreb: Profil, 2002.), 76

nakon njenog osnutka. Konkretno, riječ je o demonstracijama koje su nastale u narodu zbog inflacije i povećanja cijena proizvoda te smanjenja uvoza robe iz inozemstva u Banovinu Hrvatsku zbog početka Drugog svjetskog rata, što je vidljivo u svega nekoliko udžbenika.⁹⁶

Određene razlike u udžbenicima postoje i u prikazu osnivanja NDH. Konkretno, riječ je o Hitlerovoj ponudi Vladku Mačeku da preuzme vlast, što on odbija, a umjesto njega na vlast dolazi Ante Pavelić. Ovaj podatak vidljiv je u gotovo svim udžbenicima.⁹⁷, ne spominje se samo u udžbenicima *Povijest 8* Maje Brkljačić, Tihomira Ponoša i Daria Špelića iz 2000. godine i *Povijest 8* autora Maje Brkljačić, Tihomira Ponoša, Zdenka Samaržije i Daria Špelića iz 2001. Sam opis NDH također je različit među udžbenicima. Posebno se među njima ističe udžbenik Josipa Jurčevića i Marije Raić, ali ne kao kvalitetan udžbenik s kvalitetnim opisom terora, nego upravo suprotno: kao nekvalitetan i neprikladan udžbenik za osnovnu školu. Iako udžbenici za osnovnu školu u periodu između 2000. i 2006. godine ne donose detaljne i opširne opise terora, ovaj je udžbenikto dodatno potencirao. Premda opis terora nije detaljan i ima puno loše definiranih termina, prvo se mora istaknuti kako se u opisu terora uopće ne spominju Srbi kao žrtve ustaškog režima. Srbi su najviše stradali pod ustaškom vladavinom, a u ovom udžbeniku nisu dobili ni spomen na brojne zločine koji su se vršili nad njima. Druga najveća greška u sadržaju udžbenika jest u opisu logora: opisani su kao „sabirni (koncentracijski) i radni logori“ koji su služili za „internaciju protivnika i nepoželjnih osoba“.⁹⁸ Ovakvi propusti i opisi nedopustivi su u školskim udžbenicima, a u ovom udžbeniku ima ih puno. Žrtve ustaškog režima uopće nisu definirane u udžbeniku nego su opisane kao osobe koje su „bile smatrane neprijateljima NDH“. Jedini opis koji daje naslutiti da su stradali Židovi i Romi je donošenje odredbi „...koje su se temeljile na rasnoj pripadnosti, a posebno su bile usmjerene protiv Židova i Roma“.⁹⁹ Ovaj manjkavi opis nalazi se u svega četiri rečenice, dok su gospodarstvo i kultura dobili vlastiti, puno veći odlomak.

Iako manjkav, bolji opis vidljiv je u udžbeniku Hrvoja Matkovića koji donosi veću količinu teksta o teroru. Iako je odlomak o teroru približno jednak onom o kulturi, i dalje sadrži puno bolji opis od prethodnog udžbenika. Prikaz terora poglavito je baziran na

⁹⁶Jurčević – Raić, *Povijest 8*, (2004), 65. ; Kolar-Dimitrijević – Petrić – Raguž, *Povijest 8*, (2003), 85. ; Koren, *Povijest 8*, (2003), 72.

⁹⁷Brkljačić - Ponoš – Samaržija - Špelić, *Povijest 8*, (2006), 78. – 79. ; Đurić, *Povijest 8*, (2002), 90. - 91. Jurčević – Raić, *Povijest 8*, (2004), 81. ; Kolar-Dimitrijević – Petrić – Raguž, *Povijest 8*, (2003), 102. ; Koren, *Povijest 8*, (2000), 89. ; Koren, *Povijest 8*, (2003),138 ; Matković, *Povijest 8*, (2000) 75.

⁹⁸Jurčević – Raić, *Povijest 8*, (2004), 82. - 83.

⁹⁹Isto 82.

logorima, dok se samo spominje (van opisa logora) da su Srbi i Židovi bili progonjeni.¹⁰⁰ Za logore navodi kako su bili koncentracijski logori, a zvali su ih „logorima smrti“, u kojima su stradali „Srbi, Židovi, Romi, ali i mnogi Hrvati koji se nisu slagali s ustaškim postupcima ili su bili simpatizeri komunističke organizacije.“¹⁰¹ Spominje se i rasna politika i procjene stradalih: 80 000 u logorima, a na prostoru Hrvatske oko 190 000.¹⁰² Ovaj udžbenik ima propusta pri opisu NDH, ali je i dalje kvalitetniji pri opisu ustaškog terora od prethodnog udžbenika.

Najdetaljniji opis terora u toj generaciji udžbenika vidljiv je u udžbeniku Snježane Koren iz 2003. godine koji nam donosi širok opis zločina nad Židovima, Srbima, a nešto manje detaljan opis zločina nad Romima. Nedostatan prikaz terora nad Romima vidljiv je u svim udžbenicima napisanim u Republici Hrvatskoj uključujući i gimnazijske udžbenike. Tekst ovog udžbenika sličan je njegovim ranijim izdanjima, ali je ipak nadopunjen te nam donosi detaljniji opis terora. Povećanje teksta koji opisuje teror konkretno se odnosi na ograničenje prava Židova i Srba, a proširuje se tekst o stradanju Roma.

„Židovi su u početku bili iseljavani iz svojih stanova, oduzeta im je imovina, zabranjeno sudjelovanje u javnom životu, a kasnije su odvođeni u logore. Smatra se da je tijekom rata stradalo oko 75 – 80% Židova na području NDH. Srbima je bilo ograničeno kretanje, otpušteni su s posla, poticano je njihovo iseljavanje, a mnogi su stradali u progonima i logorima. Isto tako, velik broj pripadnika romske zajednice u NDH poubijan je tijekom rata, ponajviše u logoru Jasenovac.“¹⁰³

Ovaj ulomak, koji je dodan u ovom udžbeniku, od iznimne je važnosti jer nam donosi prikaz omalovažavanja i zločina koji su vršeni nad žrtvama ustaškog terora. Navodi se uvođenje „rasnih zakona“ koji su uvedeni protiv Židova i Roma, kao i progoni na nacionalnoj osnovi protiv Srba.¹⁰⁴ Također se donosi i podatak o logorima od kojih se izdvaja Jasenovac. „U njima je živote izgubilo više desetaka tisuća ljudi raznih nacionalnosti; točan broj nije poznat. U logorima su ljudi bili izloženi prisilnom radu, mučenjima i masovnim pogubljenjima.“¹⁰⁵ Ovakav opis logora daje nam dobar prikaz života ondje i terora koji je provođen nad zatočenicima. Navodi se i stradanje inteligencije tog vremena poput Augusta

¹⁰⁰Matković, Povijest 8, (2000), 77.

¹⁰¹Isto 77.

¹⁰²Isto 77. – 78.

¹⁰³Koren, Povijest 8, (2003), 141.

¹⁰⁴Isto 141.

¹⁰⁵Isto 141.

Cesarca i Mihovila Pavleka Miškine, dok su drugi bili uhićeni, pa čak i Vladko Maček.¹⁰⁶ Udžbenik također navodi kako su otpor režimu pružali mladi na primjeru otpora na stadionu Sokola i Alojzija Stepinca.¹⁰⁷ Kao što je ranije spomenuto, udžbenik Snježane Koren donosi nam najširi prikaz terora i najdetaljnije prikazuje žrtve terora. Ostali udžbenici nisu toliko detaljno opisali teror, ali nisu ni preskočili opise terora nad Židovima, Srbima, Romima, i Hrvatima koji su bili protiv ustaškog režima. Ti udžbenici¹⁰⁸ zadržali su ocjenu prosječnosti i ne treba ih detaljno opisivati jer ne donose nove, relevantne podatke za ovu temu.

6.1.3 Udžbenici za osnovnu školu napisani u periodu između 2007. i 2013. Godine

U prethodnom poglavlju bio je vidljiv nedostatak informacija o teroru ustaškog režima, što se periodu između 2007. i 2013. godine uvelike mijenja i sadržaji se izjednačavaju. Iako su udžbenici po pitanju opisa događaja iz prve polovice 1940-ih godina sličniji, i dalje možemo vidjeti da postoje određena odstupanja tako da su neki udžbenici posvetili više pažnje određenoj temi nego drugi. Kao i u prošloj cjelini, i u ovoj postoje razlike po pitanju osnutka Banovine Hrvatske, tj. opisu njezinih protivnika s hrvatske strane. Udžbenik *Povijest 8* Mire Kolar-Dimitrijevič, Hrvoja Petrića i Jakše Raguža, te udžbenik *Povijest 8* Stjepana Bekavca, Marije Bradvice i Marinka Miočića opisuju kako su samo ustaše bile protiv osnutka Banovine Hrvatske,¹⁰⁹ dok udžbenik *Tragom prošlosti 8* Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića uz ustaše navodi da se i dio hrvatskih političara nije slagao s tom idejom.¹¹⁰ Udžbenici Snježane Koren, *Povijest 8*, u razdoblju između 2007. i 2013. nisu radili promjene na ovu temu i oni tvrde kako su osim ustaša, komunisti također bili protivnici Banovine Hrvatske.¹¹¹ Poput Snježane Koren, i udžbenici Stjepana Bekavca i Maria Jareba u razdoblju između 2008. i 2013. godine spominju iste strane protiv Banovine Hrvatske.¹¹² Ipak, svi navedeni udžbenici spominju Hitlerovu ponudu Mačeku da dođe na vlast što je Maček odbio. Razilaženja u udžbenicima više se ističu pri opisu terora ustaškog režima.

¹⁰⁶Isto 140.

¹⁰⁷Isto 141.

¹⁰⁸Brkljačić - Ponoš – Špelić, *Povijest 8*, (2000); Brkljačić - Ponoš – Samaržija - Špelić, *Povijest 8*, (2001); Brkljačić - Ponoš – Samaržija - Špelić, *Povijest 8*, (2006); Đurić, *Povijest 8*, (2002); Jurčević – Raić, *Povijest 8*, (2004); Kolar-Dimitrijević – Petrić – Raguž, *Povijest 8* (2003); Koren, *Povijest 8*, (2000); Matković, *Povijest 8*, (2000)

¹⁰⁹Mira Kolar-Dimitrijević – Hrvoje Petrić – Jakša Raguž, *Povijest 8*, (Zagreb: Meridijani, 2007.), 77.

¹¹⁰Krešimir Erdelja – Igor Stojaković, *Tragom prošlosti 8*, (Zagreb: Školska knjiga, 2007.), 94.

¹¹¹Snježana Koren, *Povijest 8*, (Zagreb: Profil, 2007.), 90.-91.

¹¹²Stjepan Bekavac – Mario Jareb, *Povijest 8*, (Zagreb: Alfa, 2008.), 69.

Problematicni udžbenici su *Povijest 8* iz 2007. godine (Stjepan Bekavac, Marija Bradvica i Marinko Miočić) te udžbenici istog izdavača, Alfe napisani od 2008. do 2013. godine naziva *Povijest 8* (Stjepan Bekavac, Mario Jareb). Najveći nedostatak je u korištenoj terminologiji za opis terora ustaškog režima, koja je vrlo blaga i nejasna i time daje krivu predodžbu o istome. U ovim udžbenicima, za teror ustaškog režima spominje se termin „represija“ ili „represivna politika“. Taj je termin u sklopu opisa terora ustaškog režima nejasan, blag i neprihvatljiv, posebice kada obratimo pažnju npr. na sljedeću rečenicu: „Upravo su logori bili najteži oblik represije, u njima su živote izgubili deseci tisuća ljudi različitih nacionalnosti i vjeroispovijesti.“¹¹³ iz koje je jasnovidljivo da se radi o zločinu ogromnih razmjera. Za slične rečenice, drugi udžbenici koriste puno oštrije termine poput genocid i holokaust.¹¹⁴ Udžbenik *Tragom prošlosti 8* zločinačku politiku ustaša naziva terorom, a za logore navodi kako su „...nastradali brojni Židovi...“¹¹⁵ Ipak, samo na jednom mjestu navodi kako su u logorima žrtve smrtno stradale. „Točan broj ubijenih u ustaškim logorima vrlo je teško utvrditi i oko toga se povjesničari još uvijek nisu usuglasili.“¹¹⁶ Ovakav opis također nije zadovoljavajući jer ne konkretizira zločin na mjestu gdje se opisuje djelovanje logora, nego samo u zaključku o istoj temi. Budući da se radi o velikom broju stanovnika koje je izgubilo svoje živote, potrebno je konkretnije definirati taj čin, a ne prepustiti ga interpretaciji.

Od svih navedenih udžbenika za period između 2007. i 2013. godine, najviše nedostataka u opisu terora ima udžbenik izdavačke kuće Alfa iz 2007. godine. To se očituje i u količini teksta koja ja posvećena teroru ustaškog režima: nalazi se na svega nešto manje od pola stranice i nema naveden nijedan izvor. Problem tog kratkog teksta u udžbeniku zapravo je izostanak detaljnijeg opisa terora. On je uvelike ispravljen već u narednom izdanju udžbenika, ali i dalje su zadržani neki nedostaci poput izostanka konkretnijih opisa gubitka prava Židova i Srba te nastavka korištenja termina „represija“, za ustaške zločine. Ipak, usporedimo li ove udžbenike s udžbenicima iz prethodne cjeline, možemo vidjeti da su mnogi problemi ispravljeni i da je ostvaren svojevrsni korak naprijed u pisanju udžbenika.

Alfin udžbenik iz 2008. godine ispravio je mnoge greške svog prethodnika na temu NDH, a najvažnije će biti istaknute u nastavku. Kada se spominje ustroj NDH, Alfin udžbenik iz 2008. godine ističe kako je NDH bila diktatorska država,¹¹⁷ što je izostavljeno iz

¹¹³Bekavac – Jareb, *Povijest 8*, (2008), 101.

¹¹⁴Kolar-Dimitrijević – Petrić – Raguž, *Povijest 8* (2007), 122.-123. ; Koren, *Povijest 8*, (2007), 127.

¹¹⁵Erdelja – Stojaković, *Tragom prošlosti 8*, (2007), 128.

¹¹⁶Isto 130.

¹¹⁷Bekavac – Jareb, *Povijest 8*, (2008), 98.

udžbenika iz 2007. godine spominjući samo da je Pavelić imao „vrhovnu vlast“, a to ne govori ništa o tome kolika je zapravo ta „vrhovna vlast“ i koje su bile granice te „vrhovne vlasti“.¹¹⁸ Najveća je, ipak, razlika u prikazu terora što je odmah vidljivo pogledom na sam tekst. Udžbenik iz 2007. godine ima nepunih pola stranice teksta posvećenog teroru, dok udžbenik od 2008. godine ima gotovo jednu stranicu teksta. Oba udžbenika spominju logore i prijekne sudove, a njihovi opisi su vrlo različiti. Udžbenik iz 2007. godine navodi kako su izvanredni i prijekni sudovi najčešće osuđivali na „višegodišnji boravak u logoru“, za koje se navodi da su „živote izgubili deseci tisuća ljudi.“¹¹⁹ Za logore se navodi još da je u Jasenovcu „ubijeno između 85 i 90 tisuća ljudi“.¹²⁰ Termini „ubijeno“ i „živote izgubili“ jedini su koji upućuju na stradanja u logorima, a o mučenjima, iscrpljivanjima, izgladnjivanjima, i drugim načinima zlostavljanja logoraša nema ni riječi. Pažnja se gotovo uopće ne obraća na logore, što je nedopustivo za školski udžbenik. Udžbenik iz 2008. godine uvelike se razlikuje od prethodnog na temama logora i prijeknih sudova, za koje se navodi da su kazne najčešće bile smrtne, a za logore da se radi o teškim životnim uvjetima i ubijanjima.¹²¹ Iako bi taj opis trebao biti detaljniji, ipak nam govori više nego udžbenik koji mu je prethodio. Najveća razlika između udžbenika je u opisu stradavanja Srba. Udžbenik iz 2008. je ovu temu posebno izdvojio. Ipak, sve stradavanje srpskog stanovništva opisano je u jednoj rečenici: „...no došlo je do njihova isključenja iz javnog života te do progona i masovnih ubojstava srpskog stanovništva.“¹²² Iako se ne spominju konkretna stradanja Srba po selima, oni se i dalje spominju kao žrtve terora, dok se u udžbeniku iz 2007. godine uopće ne spominje stradanje Srba, ali ni ostalih skupina, osim logora. Ostali detalji neće biti opisani jer nisu nužni za ovaj rad.

6.1.4 Udžbenici za osnovnu školu napisani u periodu između 2014. i 2018. godine

Ovaj period izlaženja udžbenika posljednji je koji je predmet proučavanja. I dalje među njima postoje određene razlike, što je vidljivo primjerice na prikazu protivnika Banovine Hrvatske. Udžbenici *Tragom prošlosti 8* autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića i *Povijest 8* Stjepana Bekavca i Maria Jareba zadržali su svoje stavove iz prethodnih udžbenika, dok je Snježana Koren uvrstila i dio članova HSS-a među dotadašnje

¹¹⁸Stjepan Bekavac – Marija Bradvica – Marinko Miočić, *Povijest 8*, (Zagreb: Alfa, 2007), 88.

¹¹⁹Isto 91.

¹²⁰Isto 91.

¹²¹Bekavac – Jareb, *Povijest 8*, (2008), 101.

¹²²Isto .

protivnike sporazuma.¹²³ Ipak, ove razlike među udžbenicima postojale su i u prethodnom periodu proučavanja, a novijih bitnih promjena u udžbenicima Stjepana Bekavca i Maria Jareba, te Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića, zapravo i nema. Tekstovi su vrlo slični i donose slične popratne sadržaje kao i u prethodnom periodu. S druge strane, velike promjene u udžbenike donosi udžbenik Snježane Koren, posebice na temi ustaškog terora.

Prva ozbiljnija promjena vidljiva u opisima terora u udžbeniku jest prikaz Katoličke Crkve. U prethodnom udžbeniku, Koren navodi za Stepinca: „...osuđivao je one svećenike koji su stali na stranu ustaške vlasti ili se čak uključili u progone.“¹²⁴ U ovom novijem udžbeniku, taj podatak nije uvršten. Također, u novom se udžbeniku uvrštava podatak: „katoličko svećenstvo u Hrvatskoj u većini je podržalo stvaranje NDH, smatrajući je rješenjem hrvatskog pitanja... Neki su svećenici bili članovi ustaškog pokreta i držali odgovorna mjesta u državi. Pojedini su opravdavali nasilje ili sudjelovali u njemu.“¹²⁵ Iako se za katoličko svećenstvo ističe kako je većina prihvatila NDH kao hrvatsku državu, također se u nastavku ističe kako se to mijenja s vremenom: „No, kako je jačao teror ustaškog režima, dio katoličkog svećenstva počeo je kritizirati pojedine postupke ustaša“¹²⁶ U odnosu na prethodni udžbenik Snježane Koren, Katolička crkva prikazana je u vrlo negativnom kontekstu. Za svećenstvo se navodi kako je „u većini podržalo stvaranje NDH“ te je porastom žestine terora „dio katoličkog svećenstva počeo kritizirati pojedine postupke ustaša“.¹²⁷ Pogledamo li korištene termine, iz ovih rečenica možemo zaključiti kako je Katolička crkva zapravo veliki pristaša NDH jer ju je podržala većina svećenika, dok je samo dio svećenika osudio pojedine postupke. U udžbeniku se spominje Stepinčeva osuda ustaškog režima, ali je i tu došlo do promjene u tekstu u odnosu na prethodni udžbenik Snježane Koren, jer se ne spominje Stepinčeva osuda svećenika koji su pristupali ustaškom režimu ili ga podržavali. Navedene promjene u udžbeniku donose nam drugačiju sliku Katoličke crkve koja je u novijem udžbeniku prikazana puno radikalnije u odnosu na prethodne udžbenike iste autorice.

Udžbenik nam također donosi konkretnije i jasnije opise terora nad Židovima, Srbima i Romima. Tekst s tim opisom doživio je određene nadopune. Dok se u prethodnom

¹²³Stjepan Bekavac – Mario Jareb, *Povijest 8*, (Zagreb: Alfa, 2014.), 58. ; Krešimir Erdelja – Igor Stojaković, *Tragom prošlosti 8*, (Zagreb: Školska knjiga, 2014.), 88. ; Snježana Koren, *Povijest 8*, (Zagreb: Profil, 2014.), 121.-122.

¹²⁴Koren, *Povijest 8*, (2007.) 127.

¹²⁵Koren, *Povijest 8*, (2014.) 167.

¹²⁶Isto 167.

¹²⁷Isto 167.

udžbeniku Snježane Koren Romi navode samo kao žrtve terora te podatak da je većina romske zajednice stradala u logorima, u ovom udžbeniku navodi se kako su stradali „...gotovo svi njezini pripadnici...“.¹²⁸ Pri opisu terora nad Židovima tekst je vrlo sličan tekstu iz prethodnog udžbenika, ali je promjena vidljiva kada se navodi populacija Židova. Navodi se kako je na prostoru NDH „živjelo nešto više od 30 000 Židova“ te da je većina Židova, 75-80 % stradala do kraja 1943. godine.¹²⁹ Pri opisu terora nad Srbima, postoji nekoliko razlika u odnosu na prethodni udžbenik Snježane Koren koji navodi: „...poticano je njihovo iseljavanje.“ dok u ovom, novijem udžbeniku navod: „Desetke tisuća Srba ustaške su vlasti prisilno iselile u Srbiju...“¹³⁰ Razlika nastala između udžbenika vidljiva je i vrlo je velika jer termini „poticano“ i „prisilno“ ne znače isto. Pri opisu terora nad Srbima još se ističe nekoliko elemenata poput: „zabranjena je uporaba ćirilice“, „dio (Srba) prisilno prevele na katoličanstvo“.¹³¹ Također se ističe: „Kako bi sačuvali život, mnogi su Srbi bježali u šume i planine te pristupali partizanskim i četničkim odredima.“¹³² Usporedimo li ovaj citat s citatom Ive Perića o nastanku ustaša kao odmazde za zločine četnika, možemo vidjeti direktnu suprotnost među njima. Opis logora vrlo je sličan i sadrži jednu bitnu razliku, a to je spomen nekoliko logora, a ne samo Jasenovca, kao što je to bio slučaj u prethodnom udžbeniku.

6.2.1 Udžbenici za gimnaziju napisani u periodu između 1993. i 1999. godine

Prvi udžbenik za gimnaziju izdan u Republici Hrvatskoj je *Hrvatska i svijet u XX. stoljeću autora* Ive Perića, a izašao je 1993. godine i nastavio izlaziti do 1996. godine kada je doživio svoje zadnje, četvrto izdanje. Osnovne škole, i gimnazije su imale istog autora udžbenika, Ivu Perića, koji nam donosi mnogo sličnih rečenica i usporedbi u udžbenicima za osnovnu školu i gimnazije. Ovaj udžbenik donosi nam sličnu informaciju odmah na početku teme o stvaranju Banovine Hrvatske, ali na nešto reduciran i izmijenjen način. Osnovnoškolski udžbenik prepričava priču: „U Kraljevini Jugoslaviji prekinuta je ta duga, milenijska nit hrvatske državnosti...“.¹³³ Taj je tekst pisan pri opisu stvaranja Banovine Hrvatske, dok je u gimnazijskom udžbeniku ovaj isti citat stavljen kod teme osnivanja same

¹²⁸Isto 169.

¹²⁹Isto 167.-168.

¹³⁰Isto 168.

¹³¹Isto 168.

¹³²Isto 168.

¹³³Ivo Perić, *Povijest za osmi razred osnovne škole*, (1992), 85.

NDH. Pri opisu stvaranja Banovine Hrvatske, taj udžbenik, koji je pisan tijekom rata, donosi nam nešto „direktniji“ podatak i navodi kako je: „Uključivanje Hrvatske u to velikosrpsko Kraljevstvo bilo je nezakonito...“¹³⁴ Ovdje se jasno vidi kakvi su osjećaji prema suprotstavljenoj strani u ratu. Ipak, kako navodi Snježana Koren: „Udžbenici nisu proizvod samo vlastita autorova odabira i stavova, već i direktnih i indirektnih očekivanja koja se pred njih postavljaju. U njima se ogledaju svjetonazori, ideologije i vrijednosni sustavi koji su u danom trenutku dominantni ili se smatraju društveno poželjnima.“¹³⁵ Ovaj podatak se izrazito dobro ističe na primjeru navedene rečenice iz gimnazijskog udžbenika Ive Perića. U nastavku, Perić navodi podatak koji je naveo i u udžbeniku za osnovnu školu iz 1992., a to je podatak da su osnivani koncentracijski logori i da su u njih odvođeni najviše pobornici ustaša i komunisti. Još dodaje kako je i velik broj studenata uhićen, a 13 ih je odvedeno u koncentracijski logor.¹³⁶

Vladko Maček se spominje pri osnivanju NDH, konkretnije, u ponudi nacističke Njemačke da on preuzme vlast, što je on odbio. U Perićevom gimnazijskom udžbeniku, u kojem se opravdava Mačeka govoreći „Nijemci su od njega iznudili navedenu izjavu“¹³⁷, spominje se podatak kako je Maček pozvao narod na pokornost. Tu možemo vidjeti veliku promjenu koja je nastala uspoređujući Perićev gimnazijski udžbenik iz 1971., i ovaj iz 1993. godine. Razlika je u tome što se Nijemci više ne spominju pri proglašenju, Maček je pozvao narod na pokornost jer je: “konstatirao da je Kvaternik proglasio „slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu“ i „preuzeo vlast“.”¹³⁸ Ova rečenica samo je dodatno naglasila legitimaciju NDH kao nasljednice hrvatske nezavisnosti, što ona nije. Bilo bi apsurdno da fašistički režim postavljen na vlast vojnim putem od strane druge države, s njihovim čovjekom na vrhu te nove marionetske države, bude legitimni nasljednik hrvatske neovisnosti. Zanimljivo je, i donekle komično, da spominje hrvatske narodne vladare kao nositelje nezavisnosti koje je u novoj “nezavisnoj državi” trebao naslijediti “talijanski vojvoda od Spoleta iz savojske dinastije (pod nazivom kralj Tomislav II)...”¹³⁹ Perić je doslovno napisao dvije suprotstavljene izjave koje se međusobno kose.

¹³⁴Ivo Perić, Hrvatska i svijet u XX stoljeću, (Zagreb: Školska knjiga, 1993.), 116.

¹³⁵Snježana Koren. „Nastava povijesti između historije i pamćenja: Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini“, 241.

¹³⁶Perić, Hrvatska i svijet u XX stoljeću,(1993), 120.-121.

¹³⁷Perić, Povijest IV, (1971), 232.

¹³⁸Perić, Hrvatska i svijet u XX stoljeću, (1993) 133.

¹³⁹Isto 134.

Nadalje, jedan je od velikih problema udžbenika i prilično nekvalitetan prikaz terora, s mnogo propusta. Teror nad Srbima, Židovima i Romima sveden je na svega jednu rečenicu koju spominje i u udžbeniku za osnovnu školu, dok je ostatak teme NDH dobio 6 stranica.¹⁴⁰ Tema logora, koncentracijskih logora, također je ostala nepromijenjena i o njima nema bitnih informacija poput podatka o stradavanju ljudi u istima. Osim terora nad Srbima, Židovima i Romima, spominje se i teror nad Hrvatima, poglavito kroz prikaz HSS-a, i taj dio teksta znatno je proširen. Uz Mihovila Pavleka Miškinu koji se i u udžbeniku za osnovnu školu spominje kao žrtva ustaškog terora,¹⁴¹ spominju se još i August Košutić, Bariša Smoljan, Ivan Pernar i Josip Torbar, a poseban je fokus na zatvoreništvu Vladka Mačeka.¹⁴² Teror nad Hrvatima smješten je u dva paragrafa i polovici jednog kratkog kojeg dijeli sa Srbima, Židovima i Romima.

Perić je napisao još jedan udžbenik za gimnaziju naziva *Povijest za IV razred gimnazije* koji je gotovo identičan njegovom prethodnom udžbeniku za gimnazije. Razlike su doista male i ne utječu na prikaz teme NDH, ali ipak postoje dvije koje je potrebno istaknuti. Prva razlika je promjena teksta o teroru, tj. jedna rečenica o teroru nad Srbima. Tekst iz prethodnog gimnazijskog udžbenika glasi: „...protiv Srba, osobito zbog njihove ranije hegemonističke politike te pojave četnika i njihovih zločina u Hrvatskoj.¹⁴³, a sad glasi: „Provodili su teror i protiv jednog dijela Srba, te protiv komunista i antifašista.“¹⁴⁴ Razlika u odnosu na prethodni udžbenik je u tome da više nema relativizacije zločina ustaša nad Srbima opravdanjem da su zločine provodili zbog politike Kraljevine Jugoslavije i zločina četnika. Ipak, ističe se kako nisu svi Srbi bili meta zločina, nego samo dio njih. Ova izjava nije u skladu s udžbeničkim standardom i ponovno pokazuje da NDH nije odgovorna za zločine u mjeri u kojoj zapravo jest. Taj termin „dio Srba“ ne pokazuje nam istinu i opet relativizira zločine ustaškog režima, ali na nešto drugačiji način. Druga je promjena u odnosu na prethodni Perićev gimnazijski udžbenik u prikazu Bleiburga, gdje se više ne navodi da su partizani koristili teško naoružanje za ubijanje civila, a donosi se i izvor koji prikazuje „križni put“.¹⁴⁵

Udžbenik Ivana Vujčića *Povijest: Hrvatska i svijet u XX. stoljeću* u mnogo je elemenata sličan Perićevim gimnazijskim udžbenicima. Ovaj udžbenik prvi je koji je pisan

¹⁴⁰Isto 136.

¹⁴¹Perić, *Povijest za osmi razred osnovne škole*, 89.

¹⁴²Perić, *Hrvatska i svijet u XX stoljeću*, (1993) 136.

¹⁴³Isto 136.

¹⁴⁴Ivo Perić, *Povijest za IV razred gimnazije*, (Zagreb: Alfa, 1997.), 151.

¹⁴⁵Isto 182.

paralelno s Perićevim udžbenikom. Dobar primjer toga je prikaz Banovine Hrvatske koji je napisan vrlo slično, a sadrži da su protivnici Banovine Hrvatske bile ustaše, komunisti i mladež te navodi kako su svi odvođeni u koncentracijske logore.¹⁴⁶

Iako nema istu „dramatičnu“ priču o „milenijskoj niti“ kao što se spominje u Perićevom udžbeniku, i dalje ističe sljedeće: „Hrvatski je narod stari europski narod koji od IX. stoljeća pa sve do 1918. ima svoju državu.“¹⁴⁷ Također napominje kako je Kraljevina Jugoslavija bila zapravo „velikosrpski režim“, koji za cilj ima „iskoristiti hrvatsku narodnu i državnu samobitnost.“¹⁴⁸ Također nastavlja s „opravdavanjem“ NDH navodeći kako: „Nova hrvatska država nastaje htijenjem hrvatskoga naroda... Mnogi je Hrvati doživljavaju kao ostvarenje svoje dugo priželjkivane nacionalne države, samostalne i neovisne, posebno neovisne o Kraljevini Jugoslaviji.“¹⁴⁹

Korak naprijed u odnosu na Perićeve udžbenike napisane u Republici Hrvatskoj vidljiv je u znatno proširenom opisu terora. Prvi put se spominju „rasni zakoni“, a od žrtava su najviše istaknuti Židovi i Hrvati, s naglaskom na HSS.

„Primjerice, 1941. donesene su Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti i Zakonska odredba o zaštiti arijevske krvi i časti hrvatskoga naroda. Ove Odredbe, kao i niz uredbi o imovini, položaju u društvu i sabirnim logorima, posebice se odnose na Židove. Progonjene Židove štiti hrvatski narod i Katolička crkva... Za „nižu rasu“ utemeljeni su prijekni sudovi i koncentracijski logori. U njima su zatvarani Židovi, Cigani, Srbi, ali i nepoćudni i „nepouzđani“ Hrvati. Konclogori postoje u Jasenovcu (50.000-80.000 stradalih), Lepoglavi... velika mučilišta i masovna stratišta kroz koja su prolazile desetine tisuća ljudi bez obzira na nacionalnu, vjersku ili neku drugu pripadnost.“¹⁵⁰

U odnosu na Perićeve udžbenike koji nam donose svega jednu ili dvije rečenice, Vujčić nam donosi puno više informacija i sustavnije prikazuje teror ustaškog režima. Na početku spominje postojanje „rasnih zakona“ koji su početak terora nad Židovima, a zatim navodi i druge mjere kojima se napadalo Židove. Problem kod tih mjera je što termini kao „uredba o imovini“ ili „položaj u društvu“ ne znače puno jer nije objašnjeno što je to značilo za Židove te na koji način su se te mjere provodile. Perićevi udžbenici također navode termin „prijekni sud“, ali nije objašnjeno za koga je on bio namijenjen, dok nam Vujčićev udžbenik to vrlo dobro prikazuje, ali ne ističe koja je kazna prijeknih sudova i ne ukazuje na njihovu

¹⁴⁶Ivan Vujčić, Povijest: Hrvatska i svijet u XX stoljeću, (Zagreb: Birotehnika: 1998.), 125.-126.

¹⁴⁷Isto 140.

¹⁴⁸Isto 140.

¹⁴⁹Isto 141.

¹⁵⁰Isto 143.

ilegalnost i nepravедnost. Iako je ovaj udžbenik napisan tek 1998. godine, to je prvi gimnazijski udžbenik izdan u Republici Hrvatskoj koji nam navodi koja je bila uloga logora u NDH i navodi ukupno deset logora, a ne samo Jasenovac.¹⁵¹ Također, prvi navodi broj stradalih i opisuje ih kao „velika mučilišta i masovna stratišta“ što je zapravo dobar opis logora i zbivanja u logoru, barem ako se ne ide u detaljnije opise. Spominje i Katoličku crkvu koja štiti progonjene Židove, što i nije najbolja formulacija jer prema njoj Židovi ne bi stradali u velikom broju da su imali zaštitu. Realniji opis bio bi da je zaštitila manji dio Židova, ali to nije jedini problem ovog opisa. Opis nije zadovoljavajući jer je uspoređen s onima koje je ponudio Perić, a koji su vrlo nekvalitetno napisani pri opisu terora ustaškog režima. Nedostatak Vujčićeva udžbenika zadnja je rečenica opisa koja navodi da su stradali mnogi „bez obzira na nacionalnu, vjersku ili neku drugu pripadnost“. Problem je što se ovim postupkom opet izjednačavaju žrtve logora koje, kada gledamo brojčano, nisu međusobno ni blizu. Podatak o stradalima trebalo je istaknuti, a ne relativizirati pišući da su svi završavali u logoru. Nedostatak se uočava i u tome što se stradavanje Srba i Roma spominje samo jednom u navedenom tekstu, dok se ostali zločini nad Srbima i Romima izvan logora uopće ne spominju. To je isto jedan od velikih propusta opisa terora u NDH. Teror je dobio oko pola stranice teksta, dok su primjerice gospodarstvo, kultura i znanost dobili čitavu stranicu udžbenika.

6.2.2 Udžbenici za gimnaziju napisani u periodu između 2000. i 2008. godine

Budući da gimnazija nije doživjela nikakve promjene u vidu nastavnog plana i programa, većih promjena u udžbenicima nema jer se temelje na tim, već davno zastarjelim nastavnim planovima i programima. Udžbenici se mogu podijeliti u svega tri razdoblja, a to su 2000. godina, 2009. godina i 2014. godina. U skladu s navedenim periodima bit će i proučavani, jer se tu mogu vidjeti razlike u udžbenicima. Nakon 90-ih godina dvadesetog stoljeća nastaju nešto drugačiji udžbenici s novijim idejama u odnosu na Perićeve udžbenike i te će promjene biti prikazane u nastavku teksta.

Nakon 2000. godine pojavljuje se nekoliko novih udžbenika koji sa sobom donose promjene u odnosu na prethodno desetljeće, ali i međusobno. Udžbenici izašli u prvoj polovici 2000-ih godina nastali su od strane tri izdavača s vlastitim autorskim timovima.

¹⁵¹Isto 143.

Meridijani su u svoj tim uvrstili Miru Kolar-Dimitrijević, Hrvoja Petrića i Jakšu Raguža i kreirali udžbenik *Povijest 4*, dok je Školska knjiga za svoj autorski tim izabrala Hrvoja Matkovića i Franka Miroševića te kreirala udžbenik *Povijest 4*. Profil je izdao udžbenik *Povijest 4* autora Suzane Leček, Magdalene Najbar-Agičić, Damira Agičića i Tvrтка Jakovine.

Različitoost navedenih udžbenika vidljiva je već pri opisu Banovine Hrvatske. Svaki udžbenik donosi drugačije ideje i pažnju posvećuje više jednoj temi, dok drugu zanemaruje. Od navedenih udžbenika, najviše se ističe onaj izdavačke kuće Meridijan kao najopširniji s najviše relevantnih informacija za ovu temu, dok, s druge strane, udžbenik Školske knjige izostavlja puno bitnih informacija i obraća pažnju na druge teme koje nisu toliko bitne za temu Banovine Hrvatske. Udžbenik Meridijana pri opisu Banovine Hrvatske kao protivnike spominje srpske političare i Srpsku pravoslavnu crkvu i vodstvo muslimanskog pokreta u BiH, dok za Hrvatsku stranu ističe ustaški pokret i KPJ. Također spominje i lošu gospodarsku situaciju koja je rezultirala demonstracijama zbog porasta cijena i nezaposlenosti.¹⁵² U Profilovom udžbeniku se kao protivnici Banovine Hrvatske ističu ustaše, komunisti i „Srbijanci“.¹⁵³ Iako i ovaj udžbenik spominje gospodarske teškoće, ne spominje demonstracije građana, nego se više fokusira na opis teške situacije na selu.¹⁵⁴ U udžbeniku Školske knjige nešto je drugačija situacija u odnosu na prethodne udžbenike, koji su na pojedinim temama vrlo slični. U podnaslovu „Protivnici sporazuma“ u svega dvije rečenice navode se protivnici s hrvatske strane, a to su „...neki pripadnici HSS-a...“ i frankovci, dok su ostatak tog podnaslova dobili protivnici sa Srpske strane koji su opisani vrlo detaljno.“¹⁵⁵ Pri opisu stanja u Banovini Hrvatskoj u kojem su prethodni udžbenici spomenuli tešku gospodarsku situaciju, u ovom udžbeniku taj dio nije uvršten te se pažnja okreće na opis Uredbe o Banovini Hrvatskoj i na „raspoloženju Srba“ u Hrvatskoj.¹⁵⁶ Tekst ne opisuje probleme u Banovini Hrvatskoj te je polovica teksta na tu temu posvećena opisu reakcije Srba na njezin nastanak.

Opis terora u NDH prilično je različit među udžbenicima, i to ne samo u opisu samih zločina, nego i u količini teksta posvećenog teroru. Najveća razlika vidljiva je između udžbenika Školske knjige i Meridijana: jedan paragraf od 7 kratkih rečenica (Školska knjiga)

¹⁵²Mira Kolar-Dimitrijević – Hrvoje Petrić – Jakša Raguž, *Povijest 4*, (Samobor: Meridijani, 2004.), 126.-127.

¹⁵³Suzana Leček – Magdalena Najbar-Agičić – Damir Agičić – Tvrтко Jakovina, *Povijest 4* (Zagreb: Profil, 2002.), 146.

¹⁵⁴Isto 148.

¹⁵⁵Hrvoje Matković – Franko Mirošević, *Povijest 4*, (Zagreb: Školska knjiga, 2003.), 136.

¹⁵⁶Isto 136.-137.

nasuprot dvije stranice (Meridijani). Svi udžbenici ipak imaju nekoliko sličnosti, a jedna od njih je spomen Mačeka za kojeg se u svim udžbenicima navodi da je odbio ponudu za dolazak na vlast te da je odveden u logor Jasenovac. Osim ovog podatka, malo je drugih sličnosti, iako se svi navedeni udžbenici bave istome tematikom. Udžbenik Školske knjige samo nabraja nekoliko glavnih obilježja terora.

„U logore su odvođeni Židovi, Romi i Srbi, ali i mnogi Hrvati koji se nisu slagali s ustaškim postupcima ili su bili simpatizeri komunista. Najveći koncentracijski logor je bio Jasenovac (kraj Novske), u kojem je ubijeno oko 80 000 ljudi. Ustaški režim progonio je i pristaše HSS-a.“¹⁵⁷

Ovaj kratki citat opis je terora ustaškog režima. Osim vrlo šturog i nepotpunog opisa, žrtve logora ne povezuju se direktno sa stradanjima. Ne navodi se da su ljudi ubijani, izloženi teškim ugnjetavanjima, nasilju i gladi, nego se samo u nastavku, kad više nije fokus na Židovima, Srbima i Romima, spominje da je u logoru ubijeno 80 000 ljudi. Ovo distanciranje stradalih skupina od samog termina smrt ili ubojstvo umanjuje veličinu zločina koje su ustaše počinile nad navedenim skupinama. Takav štur opis nije zadovoljavajući i ne bi smio naći svoje mjesto u školskim udžbenicima, posebno udžbenicima za gimnaziju. Detaljniji opis terora ustaškog režima donosi nam Profilov udžbenik koji mu je posvetio jednu punu stranicu teksta. Iako je tekst puno sadržajniji od onog iz prethodno opisanog udžbenika Školske knjige, ipak sadrži nekoliko velikih grešaka i propusta u svom opisu terora. Prva velika greška jako podsjeća na Perićevo pisanje udžbenika, a konkretno se radi o „opravdavanju“ ustaškog terora. „Na povijesno iskustvo nasilja velikosrpskog režima Kraljevine Jugoslavije, te četničkog otpora nakon osnivanja NDH, odgovarali su jednakim sredstvima: terorom nad cijelim narodom.“¹⁵⁸ Ova rečenica izrazito je nepoželjna pri opisu ustaškog terora jer ga prikazuje kao odmazdu za postupke četnika i vlasti u Kraljevini Jugoslaviji. Prikazuje li se teror ustaša tako, dobiva se dojam da su njihovi postupci opravdani, što je daleko od istine. Drugi veliki propust ovog udžbenika nalazi se u opisu logora. Jedinu narod koji se spominje su Hrvati, dok se za ostale narode navodi „...ili pripadnici kojeg drugog naroda.“¹⁵⁹ Židovi, Srbi i Romi ne spominju se u opisu logora, a problematičan je i opis razloga nastanka logora: „Za sve veći broj protivnika i mogućih protivnika režima otvarani su logori.“¹⁶⁰ Ne spominje se da su bili sredstvo kojim su se pokušali uništiti Židovi, Srbi i Romi, a problematično je i

¹⁵⁷Isto 159.

¹⁵⁸Leček – Najbar- Agičić – Agičić – Jakovina, Povijest 4, (2002), 167.

¹⁵⁹Isto 168.

¹⁶⁰Isto 168.

što se pri spomenu stradanja u logoru Jasenovac navodi da je „stradalo oko 50 000 ljudi.“¹⁶¹ Za njemačke logore navodi se da su logoraši „ubijeni“, što je opet razlika u korištenju terminologije jer pojam ubijeni pokazuje namjeru, dok se u ovom udžbeniku koristi termin „stradali“ koji je neutralniji i ne konkretizira zločin. Jedan od većih nedostataka je i nedostatan opis terora, konkretno u vidu progona stanovništva i brojnih ubojstava Srba na selima. Ipak, iako nema konkretnih opisa zločina, ovaj udžbenik sadrži dio teksta o teroru koji pokazuje omalovažavanje Židova i Srba.

„Kao i u drugim državama pod njemačkom upravom, Židovi su morali nositi oznake (žute šestokrake zvijezde), iseljavani su iz stanova, oduzimana im je imovina i naposljetku su odvođeni u logore u NDH ili Njemačkoj. Srbima je ograničeno kretanje, predloženo je (i odmah povučeno) da nose znak „P“ („pravoslavni“), otpušteni su s boljih poslova i poticano je njihovo iseljavanje u Srbiju.“¹⁶²

Ovaj opis dehumanizacije vrlo je dobro napisan jer pokazuje kako su Židovi i Srbi smatrani manje vrijednima i kako je bilo teško živjeti u tim uvjetima. Slične opise možemo vidjeti i u drugim udžbenicima koji su napisani u novijim razdobljima: u osnovnoškolskim, ali i u gimnazijskim udžbenicima. Iako je taj opis korak naprijed u pisanju udžbenika do 2000-ih godina, udžbenik i dalje ne ispunjava zadatak opisa ustaškog terora dovoljno dobro zbog prethodno spomenutih nedostataka. Ipak, u udžbeniku se spominje i Katolička crkva te Alojzije Stepinac kojeg se, kao i u većini udžbenika napisanih u Republici Hrvatskoj, navodi kao protivnika ustaškog režima.¹⁶³

Za razliku od prethodna dva udžbenika, tema terora ustaškog režima puno je opširnije opisana u udžbeniku izdavačke kuće Meridijani. Iako i ovaj udžbenik ima nekoliko zamjerki u tom opisu, i dalje je, u odnosu na udžbenike prije njega, puno opširniji i jasnije ističe glavne čimbenike ustaškog terora. Najzanimljivija informacija u opisu ustaškog terora je dakako spomen „divljih ustaša“ o kojima nema riječi u ostalim udžbenicima koji su uvršteni u ovaj diplomski rad te su vidljive samo u udžbenicima izdavačke kuće Meridijan.¹⁶⁴ „Kao najčešći počinitelji tih zločina spominju se tzv. divlji ustaše, seljačke straže ili skupine koje često nisu ni pripadale ustaškom pokretu, a zločine su radili bez dozvole državnih vlasti. Prema izvješću Slavka Kvaternika u ljeto 1941. „divljih ustaša“ bilo je između 25 i 30 tisuća.“¹⁶⁵ Iz ove

¹⁶¹Isto 168.

¹⁶²Isto 168.

¹⁶³Isto 168.

¹⁶⁴Kolar-Dimitrijević – Petrić – Raguž, *Povijest* 4, (2004), 146.

¹⁶⁵Isto 146.

rečenice može se iščitati kako je velik dio zločina počinjen izvan režimskih zlodjela i naredbi, što nas dovodi do zaključka da su ustaški postupci bili podupirani i poticani u pojedinim krajevima NDH. Ipak, postupci „divljih ustaša“ i njihova uloga u NDH dosta nam je sumnjiva, pogotovo prema gore navedenim podacima. Postojanje „divljih ustaša“ neka je vrsta ublažavanja zločina ustaškog režima. Zločini izvan ustaških svakako su postojali, ali pitanje je radi li se o toliko velikim brojkama i na koji način ih možemo provjeriti.

Nedostatak udžbenika je i nedovoljan opis ustaškog terora i nedostatak imenovanja žrtava pri opisu logora, točnije žrtve se izjednačavaju. Primjer nedovoljnog opisa vidljiv je pri spomenu Židova i Roma za koje se samo navodi da su se „rasni zakoni“ odnosili na njih, ali spomen njihova postepena izbacivanja iz društva nema, za razliku od prethodno opisanog udžbenika.¹⁶⁶ Za Srbe se ipak spominju zločini, ali se pri spomenu logora događa ista situacija, ne ističu se nego se izjednačavaju s ostalim žrtvama logora. Iako se pri spomenu logora ne ističu skupine koje su u njima stradale, sam opis logora je opširniji nego u prethodnim udžbenicima i uključuje glavna obilježja logora. Također se ističe jasna razlika između koncentracijskih logora i logora smrti. „Potom je osnovan niz novih logora koji su isprva bili mjesta za držanje pritvorenika, a potom su se pretvorili u velika mučilišta poznata pod imenom „logori smrti“.“¹⁶⁷

Iako ovaj udžbenik donosi velike razlike uspoređujući ga s udžbenicima iz 1990-ih godina, i dalje se vidi utjecaj Ive Perića na pisanje ovog udžbenika. To je vidljivo iz posebnog podnaslova koji se također tiče ustaškog terora, a odnosi se na HSS. U tom podnaslovu opisuju se problemi i poteškoće s kojima se susreću članovi HSS-a te politika kojom se HSS bavio za vrijeme ustaškog režima. Ističe se nepovoljan stav ustaša prema HSS-u i Mačekovo odvođenje u Jasenovac, a i napominje se da su i drugi stradali od strane ustaša, od kojih je istaknut Mihovil Pavlek Miškina.¹⁶⁸

6.2.3 Udžbenici za gimnaziju napisani u periodu između 2009. i 2013. godine

Drugi period proučavanja gimnazijskih udžbenika zahvaća razdoblje između 2009. i 2013. godine jer 2009. godine izlaze novi udžbenici za gimnaziju. Kao i u prošlom podnaslovu, i u ovom se proučavaju tri udžbenika i to: *Povijest 4* Gorana Miljana, i Ivice

¹⁶⁶Isto 146.

¹⁶⁷Isto 146.

¹⁶⁸Isto 147.

Miškulina (Profil), *Povijest 4* autora Miroslava Akmadže, Maria Jareba i Zdenka Radelića (Alfa), te udžbenik *Koraci kroz vrijeme 4* autora Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića (Školska knjiga). Kao i u prošlom periodu proučavanja gimnazijskih udžbenika, i u ovom se odmah na početku vidi razlika između udžbenika već pri spomenu Banovine Hrvatske. Jedina sličnost tih udžbenika je u izostanku spomena demonstracija naroda zbog narušavanja životnog standarda i ubrzanog povećanja cijena.

Udžbenik *Koraci kroz vrijeme 4* pri spomenu protivnika Banovine Hrvatske ističe, osim srpske strane, samo ustaše.¹⁶⁹ Iako udžbenici generalno za loše stanje u Banovini Hrvatskoj krive tešku situaciju u svijetu, u ovom udžbeniku se problematika više upućuje na samu vlast u Banovini Hrvatskoj kao nedoraslu situaciji u kojoj se zatekla. To je najbolje vidljivo iz sljedeće rečenice: „Pokušavajući riješiti te probleme, vlasti Banovine Hrvatske nisu radile sustavno prema nekom utvrđenom programu, već su se uglavnom donosile „vatrogasne“ mjere nastale prema kratkoročnim procjenama, tako da ih se može okarakterizirati improvizacijom.“¹⁷⁰ Nasuprot ovoj rečenici stoji Profilov udžbenik koji politiku Banovine Hrvatske prikazuje poprilično pozitivno: „Vlasti Banovine Hrvatske nastojale su ublažiti negativne utjecaje. Zbog toga su uvedene različite porezne i druge mjere kojima se ograničavala trgovina i promet određenim robama.“¹⁷¹ Pogledamo li ova dva citata, možemo zaključiti da se radi o suprotnim stavovima o politici Banovine Hrvatske. Iako postoje i druge razlike u stavu prema Banovini Hrvatskoj, neće biti navedene jer nisu konkretno tema ovog diplomskog rada. Razlika među udžbenicima postoji i u spomenu protivnika Banovine Hrvatske za koje Profilov udžbenik navodi i dio HSS-a te KPJ.¹⁷² Alfin udžbenik kao protivnike Banovine Hrvatske spominje ustaše i KPJ, dok na temu gospodarstva u Banovini Hrvatskoj nije ništa pisano.¹⁷³ Udžbenik Školske knjige navodi: „... uspostava Banovine Hrvatske izazvala je burne reakcije u Srbiji.“¹⁷⁴ Posebno ističe radikale u Srbiji, a spominje i ustaše koje su vlasti u Banovini Hrvatskoj suzbijale ostrim metodama.

Pri opisu NDH u udžbenicima mogu se vidjeti vrlo velike međusobne razlike, posebno ako usporedimo udžbenik Profila i Školske knjige. Razlike su vidljive najviše u rasporedu teksta u udžbeniku i u terminologiji, o čemu će više riječi biti u nastavku. Zajednička točka svih udžbenika spomen je Hitlerove ponude Mačeku da dođe na vlast u

¹⁶⁹Krešimir Erdelja – Igor Stojaković, *Koraci kroz vrijeme 4*, (Zagreb: Školska knjiga, 2009), 159.

¹⁷⁰Isto 159.

¹⁷¹Goran Miljan – Ivica Miškulin, *Povijest 4*, (Zagreb: Profil, 2009), 117.

¹⁷²Isto 113.

¹⁷³Miroslav Akmadža - Mario Jareb - Tomislav Radelić, *Povijest 4*, (Zagreb: Alfa, 2009), 99.

¹⁷⁴Erdelja – Stojaković, *Koraci kroz vrijeme 4*, (2009), 158.

državi koja je tek trebala nastati. Ipak, i tu je vidljiva razlika jer seopisi razlikuju u navođenju razloga za takvu ponudu Mačeku. Profilov udžbenik nam kao razlog donosi podatak da je HSS bila najjača i najbolje organizirana organizacija na tom području.¹⁷⁵ Alfin udžbenik navodi kako bi dolazak Mačeka na vlast uz pomoć nacističke Njemačke omogućio stabilnost i mir na prostoru NDH jer je Maček bio cijenjen u narodu.¹⁷⁶ Opis koji nam je ponudila Alfa je, u odnosu na vrlo kratak i neobjašnjen opis koji nam donosi Profil, puno bolji jer pomoću njega učenici mogu shvatiti razlog Hitlerove ponude takve pozicije Mačeku. Taj opis iz Alfina udžbenika ipak je nadmašen od strane udžbenika Školske knjige, koja je osim sličnog opisa, uvrstila i prednosti kreiranja takvih marionetskih država. Naime, narod se neće buniti ako je na vlasti domaći političar i marionetska vlast će držati narod pod kontrolom, što znači da Hitlerova vojska ne mora osiguravati mir i može ići u daljnje pohode.¹⁷⁷ Ovaj opis nam dodatno upotpunjuje shvaćanje Hitlerove ponude Mačeku, ali i glavne uloge ustaškog režima. Udžbenik Školske knjige opisao je i početno ushićenje naroda zbog osnutka NDH. Iako je ovaj udžbenik Školske knjige opširan i detaljan, opis ushićenja naroda zbog osnutka NDH sadrži određene nedostatke.

„Dvadesetak godina koje je Hrvatska provela u zajedničkoj državi Južnih Slavena većini je Hrvata ostalo, zbog njezina neravnopravnog položaja, u lošoj uspomeni. Stoga je poraz Jugoslavije i uspostavu NDH, makar i u okolnostima njemačke i talijanske okupacije, velik dio Hrvata dočekao s odobrenjem.“¹⁷⁸

Opis hrvatskog naroda koji dočekuje uspostavu NDH s ushićenjem problematičan je iz nekoliko razloga. Jedan od njih je taj što se istim iskazuje kako je NDH zapravo nasljednik hrvatske državnosti i time joj se daje određeni legitimitet, iako se navodi kako je to učinjeno pod okupacijom Nijemaca i Talijana. To je direktan utjecaj udžbenika s početka 1990-ih godina, a slične rečenice vidljive su i u Perićevim udžbenicima, što smo prethodno analizirali. Drugi problem je opis Kraljevine Jugoslavije koja je prikazana isključivo negativno u ovom citatu. To je općenito slučaj kada se opisuje Kraljevina Jugoslavija u udžbenicima napisanim u Republici Hrvatskoj, ali i socijalističkoj Jugoslaviji. Ipak, autori navode da se radi o „većini Hrvata“ koji su bili nezadovoljni u Kraljevini Jugoslaviji, bez ikakvih podataka koji bi potkrijepili ovu tvrdnju. Problem je što u ovom opisu autori nisu koristili samo činjenice, nego su se poslužili i vlastitim interpretacijama da bi opisali određene događaje.

¹⁷⁵Miljan – Miškulin, *Povijest 4*, (2009), 146.

¹⁷⁶Akmadža – Jareb – Radelić, *Povijest 4*, (2009), 116.

¹⁷⁷Erdelja – Stojaković, *Koraci kroz vrijeme 4*, (2009), 181.

¹⁷⁸Isto 183. -184.

Profilov udžbenik uopće ne navodi podatak o raspoloženju naroda, dok nam Alfin udžbenik donosi slične podatke kao i udžbenik Školske knjige, ali ipak nešto drugačije strukturirane. Najveće razlike među udžbenicima možemo vidjeti pri opisu terora ustaškog režima, a razlika je vidljiva u terminologiji, količini teksta i samom tekstu. Alfin udžbenik u opisu ustaškog terora ima nekoliko nedostataka, a najveći i najlakši za uočiti je termin koji se koristi za teror i sve zločine koje čine ustaške vlasti, a to je *represija*. Termin se provlači kroz cijeli tekst koji se bavi terorom ustaškog režima, a zanimljivo je da se koristi termin *represivna politika* umjesto termina *teror* iako je ime podnaslova „Ustaški teror“.¹⁷⁹ Problem korištenja termina *represivna politika* je u „blagosti“. Taj termin koristi se u udžbenicima za opis suzbijenog političkog djelovanja stanovništva i države s velikom kontrolom stanovništva uz pomoć državnog policijskog aparata, a ne za režime koji provode etnička čišćenja i masovna ubojstva koja se broje u desecima tisuća ubijenih. Nedostatak je vidljiv i u vrlo kratkom opisu terora nad Židovima koji je, osim pri opisu logora, smješten u jednu rečenicu. „Po uzoru na nacističke zakone doneseni su već potkraj travnja 1941. rasni zakoni. Njihova je prvotna svrha bila isključivanje Židova iz života hrvatskog društva, a poslije su primijenjeni i na Rome.“¹⁸⁰ Ova kratka rečenica je nedostatna za opis represivne politike nad Židovima, a i nejasna učenicima jer se ne opisuje što zapravo znači „isključivanje Židova iz života hrvatskog društva“. Za stradavanja srpskog stanovništva, udžbenik navodi da su proganjani i ubijani, ali se ipak najviše fokusira na opis osnivanja „Hrvatske pravoslavne crkve“ kao posljedice nemogućnosti protjerivanja i ubijanja svih Srba s prostora NDH.¹⁸¹ U udžbeniku se također navodi kako su mnogi Srbi zahvaljujući osnutku Hrvatske pravoslavne crkve preživjeli rat, ali se navodi da su progoni nastavljeni, ali u puno manjoj mjeri.¹⁸² Izvan ovih informacija, udžbenik nam donosi još nekoliko podataka o odnosu Režima prema Srbima. „Oni su proglašeni neprijateljima hrvatske slobode i narodom koji je kolektivno odgovoran za sve patnje Hrvata u jugoslavenskoj državi. Negirano je i srpsko nacionalno ime u hrvatskim zemljama...“¹⁸³ Osim navedenih opisa terora u udžbeniku, postoji još i opis logora, ali se jedino opisuju Jasenovac i Stara Gradiška. Za njih se navodi da su bili koncentracijski logori i da je u njima stradalo preko 72 tisuće ljudi od čega polovicu čine Srbi.¹⁸⁴

¹⁷⁹Akmadža – Jareb – Radelić, Povijest 4, (2009), 119.

¹⁸⁰Isto 119.

¹⁸¹Isto 120.

¹⁸²Isto 120.

¹⁸³Isto 120.

¹⁸⁴Isto 120.

U odnosu na Alfin udžbenik, udžbenik Školske knjige je nešto potpuniji pri opisima terora ustaškog režima. On prestaje koristiti termin „represivna politika“, upotpunjava opis terora nad Židovima te proširuje opis terora nad Srbima umjesto opisa uspostave Hrvatske pravoslavne crkve. Za teror nad Židovima dodaju se podatci kako su morali nositi oznake na sebi i spominje se oduzimanje imovine.¹⁸⁵ Također se navodi da je od oko 40 tisuća Židova preživjelo samo oko 9 tisuća, dok su gotovo svi Romi istrebljeni.¹⁸⁶ Opis terora nad Srbima kategoriziran je na metode koje su korištene za provođenje terora. „Ustaše su odlučili „riješiti srpsko pitanje“ korištenjem triju metoda: deportacijom (prisilnim iseljenjem), prekrštavanjem na katolicizam i fizičkim istrebljenjem. Pojedinačna i grupna ubojstva Srba započela su već krajem travnja 1941.“¹⁸⁷ Konkretnim opisom korištenih metoda, učenici mogu lakše shvatiti što su prolazili Srbi pod ustaškim terorom, u usporedbi s korištenjem pojma „progon“ koji nije konkretan. Opis logora proširen je u vidu spomena više logora i više vrsta logora, ali se ne spominju logori smrti.¹⁸⁸

Osim istaknutih razlika u opisu terora ustaškog režima, između udžbenika na tu temu nema dodatnih bitnih razlika. To nije slučaj s udžbenikom Profila, koji je puno drugačiji od prethodna dva udžbenika. Prva vidljiva razlika je u podnaslovu koji se bavi ustaškim terorom, a podnaslova je „Politika rasne i nacionalne isključivosti u NDH“.¹⁸⁹ Ovaj podnaslov vrlo je zanimljiv iz nekoliko razloga. Smješten je u nastavnu cjelinu koja se bavi svim žrtvama rata i u istom je podnaslovu smješten opis četničkog terora. Ovaj raspored teksta u udžbenicima nije dobro osmišljen jer se odvajanjem politike NDH od ustaškog terora zločini odmiču od NDH. U prilog toj tvrdnji ide i podatak da je tekst o ustaškim zločinima stavljen iza zločina u nacističkoj Njemačkoj, što umanjuje važnost ustaškog terora i stavlja ga u drugi plan. Također, rješenje stavljanja ustaškog terora i četničkog terora u isti podnaslov nije najbolja ideja jer se tim činom izjednačavaju zločini ustaša i četnika. Što se tiče samih razlika u tekstu koji se bavim opisom terora, one su vidljive odmah na početku gdje se nabrajaju zakonske odredbe usmjerene protiv Židova i Roma, a navodi se također da im je cilj bio biološko uništenje istih.¹⁹⁰ Za ustaške postupke prema Židovima navodi se: „... oduzimanje imovine, obilježavanje uočljivim oznakama (žuta traka sa židovskom zvijezdom), medijski

¹⁸⁵Erdelja – Stojaković, Koraci kroz vrijeme 4, (2009), 184.

¹⁸⁶Isto 185.

¹⁸⁷Isto 185.

¹⁸⁸Isto 185

¹⁸⁹Miljan – Miškulin, Povijest 4, (2009), 167.

¹⁹⁰Isto 167.

antisemitizam te biološko uništenje.“¹⁹¹ Teror nad Srbima opisan je također u kratkim crtama: „Srbi su od početka bili izloženi raznim mjerama pritisaka i šikaniranja. Zabranjena je uporaba ćirilice, ukinut naziv srpsko-pravoslavna vjera (uveden je naziv grčko-istočna), a započelo se i s masovnim iseljavanjem Srba.“¹⁹² Za logore se ističe kako ih je bilo više i da je najveći bio Jasenovac, ali on se samo spominje imenom. Osim stradavanja stanovnika u Jasenovcu, za njega se spominje kako je bio i radni logor.¹⁹³ Ostali tipovi logora, osim koncentracijskog i radnog, nisu spomenuti. U opisu logora, prethodna dva udžbenika ističu kako je polovica ili više stradalih u Jasenovcu bilo srpske nacionalnosti, dok u ovom udžbeniku to nije slučaj, nego se samo navodi da su stradali Srbi, Romi, Židovi i Hrvati, ali se ne ističe nikoga od njih.

Razlike između udžbenika u razdoblju između 2009. i 2013. godine izrazito su vidljive i svaki udžbenik ima određenih nedostataka. Profilov udžbenik ima neobičan raspored nastavnih jedinica i organizaciju podnaslova, te nudi šture opise stradavanja srpskog stanovništva. Ubojstva i pogubljenja Srba vidljiva su samo pri opisu logora. Alfin udžbenik također je napravio nekoliko velikih pogrešaka. Korištenje termina „represivna politika“ umjesto termina „teror“ ili „genocid“ velika je greška jer se tim umanjuje zločin počinjen nad stradalim skupinama. Također, u udžbeniku se nalazi velika količina teksta u osnivanju Hrvatske pravoslavne Crkve koji je nepotreban. Umjesto njega, mogao se proširiti tekst o teroru nad Židovima, Srbima i Romima. Udžbenik Školske knjige potpuniji je od prethodno navedenih udžbenika. Opisi pojedinih događaja ili postupaka su vrlo korisni učenicima za razumijevanje konteksta događaja i vremena u kojem se ti događaji odvijaju.

6.2.4 Udžbenici za gimnaziju napisani u periodu između 2014. i 2018. godine

Novi udžbenici izlaze 2014. godine. Profil nije izdao udžbenik u ovom periodu, ali je izdavačka kuća Meridijani izdala udžbenik *Povijest 4* autora Hrvoja Petrića i Jakše Raguža. Školska knjiga izdala je novi udžbenik istih autora i naslova, dok je Alfa izmijenila i nadopunila udžbenik, i to za 2014. godinu i za 2015. godinu. Alfini udžbenici su na temu NDH ostali isti od 2009. godine, osim što stranice teksta nisu iste i postoji nekoliko kozmetičkih promjena koje su za ovaj rad nebitne. Školska knjiga također je ponudila

¹⁹¹Isto 167.

¹⁹²Isto 167.

¹⁹³Isto 168.

minimalnu promjenu u odnosu na 2009. godinu. Stranice se malo razlikuju i ponegdje je ubačena riječ u svrhu lakšeg shvaćanja rečenice ili događaja. Samo je jedna rečenica dodana u potpunosti i tiče se stradavanja srpskog stanovništva od strane ustaškog režima. „Srbe su posve iracionalno, označavali kolektivnim krivcem za stradanja Hrvata u Kraljevini Jugoslaviji.“¹⁹⁴ Iako se radi o samo jednoj rečenici, i dalje je značajna jer govori o kolektivnoj krivnji koja je nametnuta Srbima za poteškoće u prošlosti. Udžbenik Meridijana u svom novom udžbeniku nažalost nije ponudio nikakve nove informacije u odnosu na udžbenik izdan 2004. godine. Dizajn udžbenika je u potpunosti nov, ali sadržaj udžbenika, barem na temu NDH, nije doživio nikakve promijene zbog čega ni ovaj udžbenik neće biti analiziran.

Sagledamo li posljednje udžbenike izdane 2014. godine, možemo zaključiti da je njihov sadržaj ostao u globalu isti, što je vrlo problematično. Primjerice, udžbenik izdavačke kuće Meridijan je u razdoblju od deset godina lišen bilo kakvog unapređenja i nadogradnje teksta. Ovaj nedostatak promjena koji je nastupio u posljednjem periodu izdavanja udžbenika izniman je problem. Ipak, za ovu inertnost gimnazijskih udžbenika ne možemo kriviti autore i izdavačke kuće koji su kreatori udžbenika jer su udžbenici rađeni po važećem nastavnom planu i programu koji nije mijenjan još od sredine 90-ih godina dvadesetog stoljeća. Kao posljedicu neadekvatnog i zastarjelog nastavnog plana i programa dobili smo udžbenike koji su također zastarjeli i ne uklapaju se u moderno obrazovanje, nego i dalje ostaju u dvadesetom stoljeću kao relikv prošliosti, ali nažalost i sadašnjosti.

7. Bleiburg i „križni put“

Tema kojom se bavi ovaj diplomski rad sadrži u sebi još jedan aspekt o kojem prethodno nije bilo riječi, a vrlo je važan za period proučavanja ove teme. Riječ je o događanjima nastalim nakon pada NDH, a i danas u javnom prostoru izazivaju puno neslaganja i često su sredstvo prozivanja i u službi političkih manipulacija. Riječ je o događanjima kod Bleiburga i nakon toga, događanjima na „križnom putu“. Ova tema nije dotaknuta za vrijeme socijalističke Jugoslavije, budući da su partizani bili produkt zajedničke težnje jugoslavenskih naroda za slobodom i kao takvi se njihova slika kao heroja naroda nije smjela mijenjati ili propitivati. Ta se politika vodila od 1945. godine pa sve do pada socijalističke Jugoslavije. Koren navodi: „...tijekom 45 poratnih godina u udžbeničkim

¹⁹⁴Krešimir Erdelja – Igor Stojaković, *Koraci kroz vrijeme 4*, (Zagreb: Školska knjiga, 2014), 181.

prikazima nije bilo mjesta za problematične strane povijesti, a partizanski zločini bili su tabuizirana tema.¹⁹⁵ U udžbenicima u socijalističkoj Jugoslaviji je to izrazito vidljivo, a dio teksta o partizanskim zločinima je izostavljen. Udžbenici samo napomenu kako su posljednje vojne akcije i otpori završili 15. svibnja i tim je priča o ratu završena.¹⁹⁶ Do promjene dolazi početkom 90-ih godina kada nastaje Republika Hrvatska kao samostalna država van nekadašnjih okvira jugoslavenstva i jugoslavenske države. „Politika povijesti novih vlasti, koja je uvelike oblikovala i nastavu povijesti, temeljila se na ideologiji hrvatske državnosti te na negacijsko-kontrastivnom odnosu prema bivšoj državi i politici pomirenja.”¹⁹⁷ U skladu s odbacivanjem politike bratstva i jedinstva u želji za stvaranjem jakog nacionalnog identiteta veliku je važnost pridodan nekad prešućenim temama partizanskih zločina koji su služili kao ujedinjujući faktor Hrvata protiv bivše države. Ove promjene su zahvatile i osnovnoškolske i gimnazijske udžbenike o čemu će više riječi biti u nastavku.

7.1 Bleiburg i „križni put“ u udžbenicima za osnovnu školu

Udžbenici Ive Perića najupečatljiviji su udžbenici nastali u Republici Hrvatskoj, a utjecali su na razvoj udžbenika u velikoj mjeri. To su ujedno i najkontroverzniji udžbenici, što se u prethodnim poglavljima ovog diplomskog rada moglo i vidjeti. Kontroverzi ne nedostaje ni pri pisanju o temi koja se bavi događanjima na Bleiburgu i „križnom putu“. U prilog tome ide i sam podnaslov koji se bavi temom Bleiburga i „križnog puta“, a on glasi: „Zločini u Bleiburgu (Blajburgu) i „križni put“ hrvatskog naroda“.¹⁹⁸ Podnaslov nam na prvi pogled govori da su partizanski zločini zahvatili isključivo Hrvate, jer su samo Hrvati istaknuti kao žrtve u naslovu, ali se u tekstu ipak spominju i žrtve drugih narodnosti. Po brojnim rečenicama koje možemo pronaći u tekstu, vidljivo je da je on napisan za vrijeme Domovinskog rata. „Pri predaji ili zarobljavanju te mase vojnika i civila, partizani (pretežno pod zapovjedništvom časnika srpske nacionalnosti) su izvršili brojna zlodjela...“¹⁹⁹ Ovdje je jasno istaknuto kako su Srbi zapravo najveći protivnici Hrvata i upravo preko ove rečenice Srbe se identificira dijelom partizana koji je vršio zločine nad Hrvatima. Iako se Srbi posebno

¹⁹⁵Koren. „Nastava povijesti između historije i pamćenja: Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini“, (2009), 242.

¹⁹⁶Jelić –Vukadinović –Bilandžić, *Narodi u prostoru i vremenu* 4, (1975), 108. ; Đuranović - Žeželj, *Prošlost i sadašnjost* 3,(1963), 154.

¹⁹⁷Koren. „Nastava povijesti između historije i pamćenja: Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini“, (2009), 243.

¹⁹⁸Perić, *Povijest za osmi razred osnovne škole*, 112.

¹⁹⁹Isto 112.

ističu kao vršitelji zločina, u tekstu udžbenika postoji jedna rečenica koja je kontradiktorna, a tiče se žrtava Bleiburga i „križnog puta“. „Tu su naši brojni vojnici koji su se povlačili pred partizanskim jedinicama (domobranci, ustaše, četnici i drugi)...“²⁰⁰ Ova rečenica vrlo je zanimljiva jer su pod terminom „naši brojni vojnici“ smješteni domobranci i ustaše, ali i četnici i drugi. Da su sve navedene skupine stradale od strane partizana opće je prihvaćen podatak, ali je zanimljivo kako Perić u cijelom podnaslovu ističe Hrvate kao žrtve, dok u ovoj rečenici širi spektar žrtava i na druge skupine te ubraja i četnike među „naše brojne vojnike“, iako ističe kako su srpski zapovjednici naredili najviše zlodjela. Autor također ističe kako je na Bleiburgu i „križnom putu“ stradalo između 50 i 300 tisuća ljudi. Osim tih zločina, ističe i partizanske zločine na Daksi i na Žumberku (jama Jazovka), ali i da su žrtve stradavale na više mjesta tijekom puta.²⁰¹ Brojka od 300 tisuća ljudi ipak zvuči pretjeranom i uvelike podsjeća na brojke koji su upotrebljeni u spomenu žrtava Jasenovca u vrijeme socijalističke Jugoslavije koje su se također brojale u nekoliko stotina tisuća. Realnije brojke su ipak bliže prvoj spomenutoj brojci koja iznosi 50 tisuća žrtava. U knjizi *Jasenovac i Bleiburg nisu isto* autora Ive i Slavka Goldsteina spominje se brojka od oko 50 tisuća žrtava, ali u tu brojku ulaze i žrtve koje su se dogodile na putu do austrijske granice, ali i žrtve samog puta.²⁰²

Opis koji nam nudi udžbenik Ive Perića iznimno je opširan i ističe pojedina mjesta na kojima su počinjeni zločini: Bleiburg, „križni put“, Daksu i Žumberak. Ipak, osvrnemo li se na opise ustaških zločina, možemo vidjeti veliku razliku u količini teksta i podataka u odnosu na partizanske zločine, koji su dobili puno više prostora. Jedna puna stranica nasuprot nekoliko rečenica iznimno je velika razlika. Problem je također što su ustaški zločini opisani nejasno i nisu konkretizirani. Iako su obje strane činile zločine koje treba spomenuti u udžbeniku, favoriziranje ustaša ipak je nedopustivo i takvi tekstovi ne bi smjeli naći mjesto u udžbenicima povijesti.

Udžbenici koji se pojavljuju 2000. godine drugačiji su od Perićeva udžbenika koji im je prethodio i donose nam drugačiji pogled na ta događanja. Iako se i u novim udžbenicima raspoznaje utjecaj Perićevih udžbenika, u većini je ipak vidljiv određen iskorak. Ta se promjena vrlo dobro raspoznaje u udžbenicima Snježane Koren. Problem razlike u količini teksta između prikaza partizanskih zločina i ustaških zločina u Perićevom udžbeniku, reduciran je u udžbenicima Snježane Koren. Također, pridodaju se i razlozi za partizanske

²⁰⁰Isto 112.

²⁰¹Isto 112.

²⁰²Slavko Goldstein – Ivo Goldstein, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, (Zagreb: Novi Liber, 2011), 159.

zločine od kojih su najvažniji odmazda i uklanjanje budućih protivnika.²⁰³ Iako ovi razlozi ne opravdavaju zločine počinjene od strane partizana, barem ih se smješta u kontekst vremena i zbivanja tih završnih mjeseci rata. Ipak, udžbenici Snježane Koren ne spominju konkretna mjesta na kojima su počinjeni zločini, a u Perićevu udžbeniku su navedena. Tema je napisana općenitije i ne fokusira se na same zločine koliko na tijek događaja koji su uslijedili neposredno pri i nakon pada NDH. Vidljivo je kako je u ovim udžbenicima tema ustaških zločina dobila veći prioritet u odnosu na partizanske zločine. Udžbenici autorice Koren na temu Bleiburga i „križnog puta“ su od 2000. godine zadržali vrlo sličan tekst, sve do udžbenika iz 2014. godine kada se tekst nadopunjuje i mijenja. Nedostatci iz prethodnih udžbenika u ovom su udžbeniku ispravljani što je vidljivo iz nekoliko podataka. Sve do udžbenika iz 2014. godine ne konkretizira se broj stradalih i ističe se kako je bilo: „...više desetaka tisuća ljudi koje su partizani poubijali nakon svršetka rata.“²⁰⁴ Udžbenik iz 2014. godine navodi isti podatak, ali i da se taj broj procjenjuje na „...70 000 ljudi (od toga 50 000 Hrvata).“²⁰⁵ Udžbenik navodi i imena masovnih grobnica, što je u prethodnim udžbenicima izostavljeno, ali također navodi da su u njima pokopani samo vojnici suparničkih vojski.²⁰⁶ Ipak, zanimljivo je izostavljanje jednog podatka u udžbeniku iz 2014. godine, a navodi se u ranijim udžbenicima autorice Koren: „...obećanje da će partizani poštivati međunarodne zakone.“²⁰⁷

Tema Bleiburga i „križnog puta“ u udžbenicima povijesti nije doživjela velike promjene. Autori u različitim izdanjima rade minimalne ili nikakve promjene na tu temu, što je vidljivo na primjeru udžbenika Snježane Koren. Iako su udžbenici na tu temu vrlo slični i sadrže puno sličnih rečenica, neke njihove posebnosti i obilježja bit će istaknuta u nastavku. Udžbenik autora Mire Kolar-Dimitrijević, Hrvoja Petrića i Jakše Raguža udžbenik je koji u sebi sadrži sličan tekst kao i prethodni udžbenici, ali postoje i određene razlike. Najuočljivija razlika pri opisu žrtava Bleiburga i „križnog puta“, spomen je jedino Hrvata kao žrtava tih događaja.²⁰⁸ Drugi narodi se ne spominju kao žrtve, a da su zločini vršeni samo nad Hrvatima govori i upotrijebljeni termin koji glasi „hrvatski križni put“.²⁰⁹ U ovom udžbeniku je dakle u potpunosti izostavljen spomen drugih žrtava, što nije prikladno za udžbeničke tekstove. Taj

²⁰³Koren, Povijest 4, (2003), 170.

²⁰⁴Isto 171.

²⁰⁵Koren, Povijest 4 (2014), 2003.

²⁰⁶Isto 200.

²⁰⁷Koren, Povijest 4, (2003), 171.

²⁰⁸Kolar-Dimitrijević – Petrić – Raguž, Povijest 8, (2003), 125.–126.

²⁰⁹Isto 126.

podatak daje krivu predodžbu o navedenim događanjima i prikazuje da su partizani selektivno napadali Hrvate, što nije točno. Tekst udžbenika uvelike podsjeća na udžbenik Ive Perića, ali Perić je istaknuo i druge žrtve osim Hrvata. Nadalje, izostavljeni su podaci o konkretnim mjestima gdje su zločini počinjeni. Tekst o Bleiburgu i „križnom putu“ u udžbeniku je iznimno kratak te nije doživio bitne promjene kroz izdanja. Udžbenik Hrvoja Matkovića vrlo je sličan udžbeniku Mire Kolar-Dimitrijević, Hrvoja Petrića i Jakše Raguža po tekstu, ali je udžbenik Hrvoja Matkovića napisan detaljnije i više pažnje posvećuje temi Bleiburga i „križnog puta“. Ne piše samo o tim događanjima, nego spominje i partizanske zločine koji su se zbivali ulaskom partizana u gradove, a i da su partizani često ubijali zarobljenike.²¹⁰ Od žrtava se ističu samo Hrvati, a od mjesta gdje su mnogi stradali spominju se Maribor i Dravograd, ali se navodi i da ima više takvih mjesta.²¹¹ Usporedimo li spomen partizanskih zločina i ustaških zločina, možemo zaključiti da se više pažnje pridodalo partizanskim zločinima. Isticanje stradavanja Hrvata, navođenje mjesta i situacija u kojima su stradavali te puta kojim su išli, donosi nam prilično detaljan opis događanja na Bleiburgu i „križnom putu“ i izostavlja nehrvatske žrtve. Usporedimo li ranije analizirani opis ustaškog terora s partizanskim zločinima možemo zaključiti kako se na ustaške i partizanske zločine gleda različito i da je veći naglasak na onim partizanskim, posebice protiv Hrvata. Takav pristup nije odgovarajući za učenike jer nam kao i prethodno opisani udžbenik daje iskrivljenu sliku s puno izostavljenih elemenata, i relativizira partizanske i ustaške zločine. „Pristranost“ ustaškoj strani najvidljivija je u udžbeniku Josipa Jurčevića i Marije Raić. Ovaj udžbenik opisan je prethodno u detalje gdje se navodi da je pri opisu ustaških zločina izostavljeno jako puno informacija te je cijeli tekst smješten u svega nekoliko rečenica. Pri opisu događanja kod Bleiburga i „križnog puta“ situacija je sasvim suprotna i tekst se proteže na dvije stranice. Iako je u tu brojku uvršten pokušaj „spašavanja“ NDH, i dalje je to ogromna razlika između tekstova. O samom tekstu ne treba puno govoriti jer je sve već rečeno. Ipak, spomenut ćemo nekoliko nedostataka. Prvo, ne spominju se mjesta na kojima su stradali zarobljenici, nego se samo ističe: „Partizanske postrojbe su već u Sloveniji započele s masovnim likvidacijama zarobljenih hrvatskih vojnika i civila te pripadnika drugih naroda i vojski.“²¹² Iz ovog citata vidljivo je i spominjanje „drugih naroda i vojski“, ali se na spominje koji su to narodi bili. Usporedba ustaških i partizanskih zločina u ovom udžbeniku je nepotrebna jer je iz svega navedenog vidljivo da su partizanski zločini vrlo detaljno

²¹⁰Matković, Povijest 8, (2000), 96.

²¹¹Isto 97.

²¹²Jurčević – Raić, Povijest 8, (2004), 98.

prikazani, dok su ustaški zločini prikazani nepotpuno i u vrlo kratkim crtama. Utjecaj Perićeva udžbenika na ovaj bio je vrlo velik što je vidljivo i iz sljedećih rečenica:

„Iako se u drugoj Jugoslaviji o tim zločinima komunističkih vlasti nije javno smjelo ni govoriti niti pisati, Bleiburg i Križni put ostali su duboko urezani u zajedničko pamćenje hrvatskog naroda.“²¹³

„Međutim, ratni zločini koje su počinili Titovi partizani za trajanja rata i neposredno poslije završetka rata bili su dugo, za poslijeratne vladavine komunista, tabu tema koja se nije smjela istraživati. Ali ta tema bila je i ostala nezacjeljiva i neprebolna rana. Kao takva vječno će podsjećati na hrvatske mučenike.“²¹⁴

Od ostalih udžbenika istaknut ću udžbenike Alfe koji su koristili vrlo sličan tekst o Bleiburgu i „križnom putu“ kao i ostali udžbenici, i udžbenik Školske knjige autora Maje Brkljačić, Tihomira Ponoša, Zdenka Samaržije i Daria Špelića. Alfini udžbenici, iako imaju sadržaj sličan drugim udžbenicima, i dalje imaju pogreške i nedostatke slične onima u drugim udžbenicima, a riječ je o isticanju Hrvata kao žrtava, dok su svi drugi narodi ostali zanemareni.²¹⁵ Razlog isticanja ovog udžbenika nalazi se u ocjeni partizanskih zločina nasuprot onima počinjenim od strane ustaškog režima. Za ustaški teror koristi se termin „represivna politika“ što nikako ne odgovara situaciji toga vremena i umanjuje zločine počinjene nad žrtvama. S druge strane, zločini partizana jasno su istaknuti i ne spominje se više „represivna politika“ nego termini: „pogubljenje, likvidacije, mučenja i ubijanje“ što nam pokazuje strahote partizanskih zločina.²¹⁶ Kod udžbenika Školske knjige pojavljuju se podatci koji se ne pojavljuju nigdje drugdje i ne može ih se ocijeniti točnima. Najviše se ističe prva rečenica koja nas uvodi u temu Bleiburga i „križnog puta“: „Zbog sve bržeg prodiranja partizanskih jedinica prema Zagrebu, glavnina ustaških snaga odlučuje se na povlačenje prema austrijskoj granici nadajući se kako će od Engleza i Amerikanaca dobiti oružje i nastaviti rat protiv komunista.“²¹⁷ Razlog pisanja te rečenice može biti jedino u prikazivanju komunizma kao neprijatelja Hrvata, ali i svijeta. Iako navedeni podatak ne može biti točan jer su svjetske sile priznale KPJ kao saveznika, i dalje je uvršten u ovaj udžbenik. Također, u tom se udžbeniku spominju se i mjesta na kojima su partizani činili zločine još prije Bleiburga i „križnog puta“ (Španovica i Zrinj).²¹⁸ Za ostale udžbenike neću pisati

²¹³Isto 99.

²¹⁴Perić, Povijest za osmi razred osnovne škole, (1992), 112.

²¹⁵Bekavac – Bradvica – Miočić, Povijest 8, (2007), 117.

²¹⁶Isto 117.

²¹⁷Brkljačić - Ponoš – Samaržija - Špelić, Povijest 8, (2006), 105.

²¹⁸Isto 105.

posebnosti, jer su svi nedostaci udžbenika za osnovnu školu već istaknuti na navedenim primjerima.

Pisanje o Španovici i Zrinju u udžbenicima za osnovne škole, ali i gimnazije, problematično je pri opisu partizanskih zločina. Radi se o opisu koji je iznimno jednostran i osuđuje partizane, dok o ustašama nema spomena. Zločini u tim selima svakako su se dogodili, ali problem je u selektivnosti zločina koji se navode u udžbenicima. Nespomenuti priče o tim selima onaj je koji uključuje ustaške zločine, a sela Zrinj i Španovica bila su jaka ustaška uporišta iz kojih su vršeni brojni zločini na okolna srpska sela. S druge strane, partizanski su zločini spomenuti u više udžbenika za osnovnu školu i za gimnaziju. Tonči Erjavec u knjizi *Španovica: Kronika nastajanja i nestanka* donosi konkretne podatke o broju stradalih u okolnim srpskim selima od strane ustaša. Erjavec navodi da se radi o broju od preko tisuću i pol stanovnika (1616) koje je zabilježio u knjizi kao žrtve fašističkog terora.²¹⁹

7.2 Bleiburg i „križni put“ u udžbenicima za gimnaziju

Slično kao i kod osnovne škole, Perićevi udžbenici dominiraju 90-ih godina i utječu na oblikovanje udžbenika i u budućim generacijama. Također, Perićev gimnazijski udžbenik vrlo je sličan udžbeniku koji je napisao za osnovnu školu. Razlikuje se po tome što je nadopunjen s novim informacijama, poglavito o partizanskim zločinima prije događanja na Bleiburgu i „križnom putu“. Taj je dio ostao gotovo isti. Spominje zločine u Španovici i ističe kako je cijelo selo uništeno od strane partizana, a kasnije naseljeno Srbima.²²⁰

Ipak, ovo nije jedini spomen Srba u negativnom kontekstu. U nastavku piše i druge primjere napada Srba protiv Hrvata. „Bilo je i primjera da su tijekom rata, zbog straha od prijetnji partizana-Srba – neka hrvatska naselja napuštena i zatim trajno ostala bez hrvatskog stanovništva.²²¹ Kao i u udžbeniku za osnovnu školu, i ovdje se napominje kako su Srbi zapravo mračna strana partizana te da su najveća zlodjela koja su zapala Hrvatsku prouzrokovana djelovanjem Srba, neprijatelja Hrvata. Već je ranije istaknuto da ovaj udžbenik nije primjeren za učenike u školi, a ovaj primjer samo potkrepljuje tu tvrdnju, jer je isticanje nekog naroda ili skupine kao neprijatelja pogrešno i neprimjereno za školski udžbenik. Odnos prikaza ustaških i partizanskih zločina u udžbeniku nepotrebno je spomenuti

²¹⁹Tonči Erjavec, *Španovica: Kronika nastajanja i nestanka*, (Zagreb: Novi Liber, 1992), 115.

²²⁰Perić, *Hrvatska i svijet u XX stoljeću*, (1993), 164.

²²¹Isto 164.

jer, kao i u udžbeniku za osnovnu školu, vidimo određenu privrženost ustaškom režimu. Sličan opis tih događaja nalazi se i u udžbeniku Ivana Vujčića, ali je puno ekstremniji i neprimjereniji. Autor ulazi u dubinu opisivanja tih događaja i spominje uništavanje sela, pustošenje gradova i stradavanje naroda i vojske. Ipak, autor kao žrtve partizanskih zločina ističe samo Hrvate, a kao počinitelje „srbočetnike“. „Mnoštvo bjegunaca, bez ikakva međunarodna jamstva, vraćaju u Jugoslaviju i predaju srbočetničkim oficirima, koji ih na Bleiburškom polju masovno ubijaju.“²²² Ta rečenica definitivno pokazuje da se najvećim neprijateljima Hrvata smatraju upravo Srbi i takvu poruku i šalje učenicima. Također, taj je podatak u potpunosti netočan jer upućuje na to da su žrtve Bleiburga bile predane četnicima, a ne partizanima. Iako ovaj udžbenik prati ideje Perićeva udžbenika, ipak je otišao korak dalje jer je Perić u svojim udžbenicima napisao kako su i četnici bježali prema Austriji pred partizanima, što je prethodno već napomenuto. U knjizi *Jasenovac i Bleiburg nisu isto* autora Slavka i Ive Goldstein navodi se poprilično drugačiji podatak kada je riječ o stradavanju na Bleiburškom polju. „Na samom Blajburškom polju bilo je kratkotrajne puščane i mitraljeske paljbe, navodno po jednoj grupi HOS-ovaca koja je odgađala predaju i po nekim bjeguncima. U toj pucnjava prema jednom je izvoru bilo 16 poginulih, prema drugome 27, a prema trećem oko 40 žrtava.“²²³ Ovo je još jedan pokazatelj kako je više pažnje posvećeno događajima na Bleiburgu nego li ustaškim zločinima. Ovaj udžbenik također nije primjeren za školu zbog navedenih razloga, a usporedimo li sadržaj o partizanskim zločinima s ustaškim terorom možemo dobiti jasnu sliku tko je istaknut kao žrtva i komu je pridodana pažnja pri pisanju udžbenika.

Kao i za osnovne škole, 2000. godina bila je prekretnica i u pisanju gimnazijskih udžbenika. U prikazu partizanskih zločina to se očituje u umjerenijem kritiziranju i navođenju točnijih podataka. Udžbenik Suzane Leček, Magdalene Najbar-Agičić, Damira Agičića i Tvrta Jakovine, *Povijest 4*, dobar je primjer umjerenijeg udžbenika u odnosu na prethodnike. Zanimljiv je izostanak identifikacije žrtava partizanskih zločina u udžbeniku - ne navode se ni Hrvati ni Srbi. Jedini identificirani kao žrtve pripadnici su snaga NDH i civilno stanovništvo za koje se navodi kako je stradavalo i prije događanja na Bleiburgu i „križnom putu“.²²⁴ Iako je ovaj udžbenik napisan umjerenije od prethodno navedenih udžbenika, i dalje je problematičan odnos opisa partizanskih i ustaških zločina. Iako je u oba slučaja riječ o zločinu, ne treba ih izjednačavati. Greška ovog udžbenika je i u

²²²Vujčić, *Povijest: Hrvatska i svijet u XX stoljeću*, (1998), 179.

²²³Slavko Goldstein – Ivo Goldstein, *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*, (2011), 153.

²²⁴Leček – Najbar- Agičić – Agičić – Jakovina, *Povijest 4*, (2002), 210.

neidentificiranju žrtava koje su pogođene zločinima. Prilikom opisa ustaškog terora, žrtve zločina klasificiraju se kao „drugi“, dok se pri opisu partizanskih zločina identificiraju kao „zarobljenici“. Ovakav način opisa upućuje na određenu dozu izbjegavanja suočavanja s prošlošću. Udžbenik *Povijest 4* Hrvoja Matkovića i Franka Miroševića više je pažnje posvetio političkoj borbi vlasti NDH nego partizanskim zločinima.²²⁵ U kratkom spomenu Bleiburga i „križnog puta“ nije puno rečeno. Istaknuto je jedino da su u tim događajima stradali deseci tisuća Hrvata, a osim ovog podatka, ne pojavljuje se ništa što već ranije nije spomenuto ili istaknuto.²²⁶ Isti su autori napisali još jedan udžbenik gdje je nadopunjen podnaslov u kojem se opisuju partizanski zločini. U udžbeniku se samo spominje da su zločini počinjeni i prije događanja na Bleiburgu i „križnom putu“, ali ih se ne opisuje. Bleiburg i „križni put“ opisuju se kao: „najveći organizirani zločin“.²²⁷ Ovakav naziv nije prihvatljiv jer upućuje na to da je vodstvo KPJ donijelo odredbe i uputilo vojnike na vršenje zločina, što nije točan podatak. S druge strane, podatak koji je točan, a vrlo je rijedak u udžbenicima povijesti, jest spomen drugih u bijegu iz zemlje. „U koloni su se kretale i druge skupine: crnogorske jedinice Sekule Drljevića, četnici i dr.“²²⁸ Ostatak opisa vrlo je sličan ostalim opisima i neće biti detaljno opisivan. Udžbenik *Povijest 4* autora Mire Kolar-Dimitrijević, Hrvoja Petrića i Jakše Raguža bit će posebno istaknut jer donosi najviše podataka o partizanskim zločinima. Odmah na početku podnaslova ističe kako su za vrijeme cijelog rata partizani činili zločine nad zarobljenicima, ali i nad nepoćudnim civilima.²²⁹ Spominju se i pogubljenja na Daksi te na splitskom groblju Lovrinac.²³⁰ Spominju se i drugi zločini. „Ranjeni ustaše i domobrani odvezeni su iz zagrebačkih bolnica u svibnju 1945. te su poubijani i pobacani u jamu Jazovku na Žumberku iako je rat već završio.“²³¹ U nastavku se opisuje tijek događanja Bleiburga i „križnog puta“, i to vrlo detaljno. Također se spominje kako su i šesnaestogodišnjaci stradali pod partizanima jer su bili regrutirani od strane NDH u zadnji čas.²³² Iako je u detalje opisan tijek događanja, ipak je izostavljen podatak o drugim skupinama koje su također bile na križnom putu, te se kao žrtve ističu samo Hrvati.²³³ Usporedimo li opise zločina ustaša i partizana vidimo veliku razliku u opisivanju. Dok se pri opisu partizanskih zločina išlo u detalje, opis ustaških zločina nije tako opširan i ima

²²⁵Matković – Mirošević, *Povijest 4* (2003), 197.

²²⁶Isto 198.

²²⁷Matković – Mirošević, *Povijest 4*, (2009), 169.

²²⁸Isto 169.

²²⁹Kolar-Dimitrijević – Petrić – Raguž, *Povijest 4*, (2004), 178.

²³⁰Isto 178.

²³¹Isto 178.

²³²Isto 179.

²³³Isto 179.

određenih nedostataka i izostavljenih informacija. Ostali udžbenici neće biti opisivani jer su njihovi najvažniji nedostaci prikazani u prethodnim primjerima.

Sagledamo li udžbenike za osnovnu školu i gimnaziju, možemo zaključiti kako su udžbenici uvelike manjkavi uz nekoliko iznimaka poput udžbenika Snježane Koren i udžbenika Krešimira Erdelje i Igora Stojakovića. Tema Bleiburga i „križnog puta“ u većini je udžbenika zadržale temelje udžbenika Ive Perića te se fokusira na teške zločine nad Hrvatima, dok se ostali ne spominju kao žrtve. Također, promjene koje su trebale biti uvedene kroz izdavanje novih udžbenika vrlo su rijetke i ne donose puno novih informacija. Ipak, može se zaključiti kako se puno veća pažnja pridodaje pisanju o Bleiburgu i „križnom putu“, dok je situacija s prikazom ustaškog terora puno drugačija. Postoji više različitih prikaza ustaškog terora, i na mnogo primjera, koji su ranije navedeni, možemo vidjeti da udžbenici često izostavljaju puno podataka vezanih uz te događaje. Dok je učestao spomen masovnih pokolja, mučenja, ubijanja, itd. pri opisu događanja kod Bleiburga i „križnog puta“, to nije slučaj kod prikaza ustaških zločina i takvi termini često budu izostavljeni. Puno veća pažnja pridodana je stradanjima nakon rata, a posebno u ranijim udžbenicima u kojima se želi pokazati da su najveći protivnici prije, za vrijeme i nakon Drugog svjetskog rata bili upravo Srbi i takvim pisanjem zapravo opravdavaju ustaški režim koji je temeljen na teroru. Kod udžbenika za osnovnu školu nalazimo ipak više razlika u odnosu na udžbenike koji su pisani za gimnaziju. Nedostatak nastavnih planova i programa za gimnaziju velika je kočnica za sve nove udžbenike koji se i dalje temelje na zastarjelim i neadekvatnim nastavnim planovima i programima.

8. Zaključak

Prikaz NDH u udžbenicima povijesti je doživio brojne promjene kroz period između 1960. i 2018. godine. U tom periodu, izdano je mnoštvo udžbenika i gotovo svaki udžbenik ima svoje posebnosti od kojih se razlikuje od ostatka. Udžbenici pisani u vrijeme socijalističke Jugoslavije su u mnogočemu drugačiji od udžbenika izdanih u Republici Hrvatskoj, a osim stila pisanja u kojem se promiče „bratstvo i jedinstvo“, tema NDH je uvelike opisana gotovo pa u potpunosti kroz prikaz NOB. Za NDH se opisuju samo osnovna obilježja i to prikazujući teror ustaških vlasti. Ostatak teksta o NDH je namijenjen prikazu zajedničke borbe naroda za slobodu protiv fašističke vlasti koja je neprijatelj tog istog naroda. U Republici Hrvatskoj je prikaz NDH puno opširniji i drugačiji. Fokus nije isključivo na teroru i dobije se puno više informacija koje se dotiču NDH. Ipak, koliko god da je dobro pisanje novih informacija o NDH, toliko je, ako ne i gore, izbjegavanje opisa terora koje su vršile ustaške vlasti. Prikaz ustaškog terora je u puno udžbenika nedostatan i autori udžbenika imaju tendenciju izbjegavati temu ustaškog terora, što rezultira u neadekvatnom prikazu zločina koji su počinjeni nad žrtvama terora. Taj nedostatan prikaz terora je najčešće u vidu stradanja Srba osobito van logorskih sustava. Također, udžbenici napisani u Republici Hrvatskoj, ali i u socijalističkoj Jugoslaviji uvelike izostavljaju temu Roma i njihovo stradanje. Najčešće se spominju u vidu logora, ali generalno, nemamo nikakvih drugih informacija o njihovim stradanjima. Kroz proučavanje i analizu udžbenika, vidljiva je

nefleksibilnost autora za uvođenje novih informacija u udžbenik što rezultira udžbenicima koji imaju gotovo isti tekst, a razlika u vremenu kada su izdani je nekad i preko deset godina što naravno nije dobra podloga za školski udžbenik. Autori često izmjene redoslijed riječi, ali ne donose nikakve nove informacije ili poglede na NDH i događaje vezane uz NDH. Udžbenici za gimnaziju i osnovnu školu se također razlikuju, a ta je razlika posebno vidljiva u udžbenicima izdanim u Republici Hrvatskoj. Razlika je u konstantnom nadograđivanju udžbenika za osnovnu školu i ti udžbenici konstantno proširuju sadržaje na ovu temu. Gimnazijski udžbenici nisu podložni novim sadržajima pa zato imamo i u posljednjim udžbenicima zastarjele sadržaje iz svojih prethodnika. Jedina ozbiljna promjena koja je nastala u gimnazijskim udžbenicima se dogodila početkom 2000. godine i tu je stao čitav proces razvoja udžbenika. Prvi udžbenici autora koji su izdani nakon 2000. godine su zapravo i posljednji, jer nam ne donose nove sadržaje, a i tekst je u puno slučajeva identičan ili gotovo pa identičan. Takva je situacija održana na temi ustaškog terora, ali i na temi partizanskih zločina i prikazu događanja na Bleiburgu i „križnom putu“. Tu se najviše primjećuje utjecaj revizionizma što je posebno vidljivo u udžbenicima koji su izdani 90-ih godina gdje čak jedan udžbenik, *Povijest: Hrvatska i svijet u XX stoljeću* autora Ivana Vujčića, ističe kako su Britanci predali zarobljenike na Bleiburgu „srbočetničkim“ oficirima. Uspomena Bleiburga i „križnog puta“ je vidljivo povezana s nedavnom uspomenom na Domovinski rat stoga se u najranijim udžbenicima izdanim u Republici Hrvatskoj Srbi prikazuju kao neprijatelji Hrvata, dok se s druge strane NDH prikazuje kao samostalnu Hrvatsku državu. Utjecaj revizionizma je vrlo jak u 90-im godinama, ali ipak s vremenom utjecaj nove revizionističke politike s vremenom opada. Iako je nakon 2000. godine došlo do promjene o pisanju tih događanja, i dalje je taj dio teksta udžbenika ostao nedovoljno promijenjen, jer i dalje se vide neki elementi Perićevih udžbenika, a spomen stradanja „drugih“ je iznimka u udžbenicima, a trebalo bi biti pravilo. Prikaz drugih nije puno bolji ni u udžbenicima za osnovnu školu. Spominje se vrlo rijetko, a fokus je gotovo pa isključivo na Hrvatima koji su stradali u tim događajima. Udžbenici napisani u socijalističkoj Jugoslaviji se uopće ne dotiču teme Bleiburga i „križnog puta“ u skladu s njihovom državnom politikom, što je ipak krivo i ne bi trebalo biti izostavljeno. Ipak, tema NDH u udžbenicima povijesti za osnovnu školu i gimnaziju ima puno prostora za napredak i ispravljanje svojih grešaka i nedostataka. Tema NDH u udžbenicima povijesti analizirana je za period između 1960. godine i 2018. godine, što zapravo ne obuhvaća najnovije udžbenike za osmi razred osnovne škole i četvrti razred gimnazije, koji su izašli 2021. godine. Međutim, za vrijeme definiranja teme rada, novi udžbenici, u kojima su vidljive značajne promjene na temu NDH, nisu još bili izdani, stoga

neće biti uvršteni u ovaj rad. Ipak, najnovija generacija udžbenika i promjene i razlike u odnosu na prethodne generacije svakako je zanimljiva tema koja će se obrađivati u budućnosti. Upravo kroz te udžbenike moći će se donijeti zaključak o napredovanju školstva, povijesne znanosti, ali i društva općenito u posljednja tri desetljeća.

9. Sažetak

Tema diplomskog rada prikaz je Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u udžbenicima povijesti za osmi razred osnovne škole i četvrti razred gimnazije u razdoblju između 1960. godine i 2018. godine. Rad se temelji na udžbenicima da bi se stekao uvid kako je NDH bila prikazivana kroz dvije različite države s različitim ideološkim polazištima. Osim udžbenika, koji su temelj ovog rada, proučavani su i nastavni planovi i programi za temu NDH kako bi se što bolje uvidio i ocijenio utjecaj politike na razvoj i promjene koje prate temu NDH. Budući da su udžbenici napisani u socijalističkoj Jugoslaviji i Republici Hrvatskoj, analizirat će se i razlike među udžbenicima napisanim u različitim državama.

Prvi dio diplomskog rada posvećen je prikazu udžbenika povijesti napisanih u vrijeme socijalističke Jugoslavije. Nakon kratkog prikaza nastavnih planova i programa, analiziraju se udžbenici kronološkim redoslijedom, prvo za osnovnu školu, a nakon toga za gimnazije, odnosno od sredine 1970-ih godina, škole za usmjereno obrazovanje. Posebna pažnja posvetit će se gimnazijskim udžbenicima koji su napisani 1971. godine i preradama tih udžbenika koje su izašle naredne godine, 1972.

U drugom dijelu opisuju se udžbenici napisani u Republici Hrvatskoj. Oni će se proučavati po nešto drugačijem principu. Najviše pažnje bit će posvećeno udžbenicima

napisanim u 1990-im godinama, posebno onima autora Ive Perića. Iako su oni kontroverzni, u udžbenicima izdanim narednih godina i dalje se može vidjeti određeni utjecaj istih.

Treći dio je najkraći i dotiče se teme Bleiburga i „križnog puta“. U njemu se analiziraju samo udžbenici napisani u Republici Hrvatskoj jer o tim događanjima nije pisano u socijalističkoj Jugoslaviji. Usporedbom događanja na Bleiburgu i „križnom putu“ te usporedbom istih s ustaškim terorom jasno će se vidjeti utjecaj politike na kreiranje udžbenika povijesti.

U zaključnom dijelu dodatno se opisuje utjecaj politike na pisanje udžbenika, primjerice činjenica da udžbenici teško mijenjaju narative unutar nekog političkog uređenja. Također se ističe nezadovoljavajuća forma nastavnih planova i programa koja se teško mijenja, a ako se i mijenja, promjene su spore i nedovoljne.

Summary

The topic of this MA thesis is the presentation of the Independent State of Croatia (NDH) in history textbooks for the eight grade of elementary school and the fourth grade of elementary school in the period between 1960 and 2018. The MA thesis is based on textbooks in order to gain an insight into how the NDH was presented through two different states with different ideological starting points. In addition to the textbooks, curricula and programs on the topic of NDH were also studied in order to better understand and evaluate the impact of politics on the development and changes that follow NDH accompanying the topic of NDH. Since the textbooks were written in socialist Yugoslavia and the Republic of Croatia, the differences between textbooks written in different countries will also be analyzed.

The first part of the thesis deals with the presentation of history textbooks written during the socialist Yugoslavia. After a brief presentation of the curricula, the textbooks are analyzed in chronological order, first for elementary schools, and then for high schools, that is, from the mid-1970s, schools for focused education. Special attention will be paid to high school textbooks written in 1971 and revisions of those textbooks that were published the following year, 1972.

The second part describes the textbooks written in the Republic of Croatia. They will be studied according to a slightly different principle. Most attention will be paid to textbooks

written in the 1990s, especially those by Ivo Perić. Although they are controversial, a certain influence of them can still be seen in the textbooks published in the following years.

The third part is the shortest one and it refers to the topic of Bleiburg and the "Way of the Cross". It analyzes only textbooks written in the Republic of Croatia, because these events were not written about in socialist Yugoslavia. By comparing the events at Bleiburg and the "Way of the Cross" and by comparing them with the Ustaša terror, the influence of politics on the creation of history textbooks will be clearly seen.

In the conclusion, the influence of politics on the writing of textbooks is additionally described, for example the fact that textbooks have difficulty changing narratives within a political system. The unsatisfactory form of curricula is also highlighted, which is difficult to change, and if it is changed, the changes are progressing slowly and insufficiently.

10. Bibliografija

Udžbenici: socijalistička Jugoslavija

Bilandžić, Dušan, Jelić, Ivan, Matković, Hrvoje, Pavličević, Dragutin, Stančić, Nikša, Vukadinović, Radovan. *Povijest 2*, Zagreb: Školska knjiga, 1990.

Čubelić, Tomo. *Povijest 2. dio*. Zagreb: Školska knjiga, 1960.

Čubelić, Tomo, Pavličević, Dragutin. *Povijest 2*. Zagreb: Školska knjiga, 1985.

Duranović, Šarlota, Žeželj, Mirko. *Prošlost i sadašnjost 2*. Zagreb: Školska knjiga, 1963.

Jelić, Ivan, Vukadinović, Radovan, Bilandžić Dušan. *Narodi u prostoru i vremenu 4*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.

Lovrenčić, Rene, Jelić, Ivan, Vukadinović, Radovan, Bilandžić, Dušan. *Čovjek u svom vremenu 4*. Zagreb: Školska knjiga, 1989.

Perić, Ivo. *Povijest 4*. Zagreb: Školska knjiga, 1971.

Perić, Ivo. *Povijest 4*. Zagreb: Školska knjiga, 1972.

Udžbenici: Republika Hrvatska

Osnovna škola

Bekavac, Stjepan, Bradvica, Marija, Miočić, Marinko. *Povijest 8*. Zagreb: Alfa, 2007.

Bekavac, Stjepan, Jareb, Mario. *Povijest 8*. Zagreb: Alfa, 2008.

Bekavac, Stjepan, Jareb, Mario. *Povijest 8*. Zagreb: Alfa, 2014.

Brkljačić, Maja, Ponoš, Tihomir, Špelić, Dario. *Povijest 8*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.

Brkljačić, Maja, Ponoš, Tihomir, Samaržija, Zdenko, Špelić, Dario. *Povijest 8*. Zagreb: Školska knjiga, 2001.

Brkljačić, Maja, Ponoš, Tihomir, Samaržija, Zdenko, Špelić, Dario. *Povijest 8*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Đurić, Vesna. *Povijest 8*. Zagreb: Školska knjiga, 2002.

Erdelja, Krešimir, Stojaković, Igor. *Tragom prošlosti 8*. Zagreb; Školska knjiga, 2007.

Erdelja, Krešimir, Stojaković, Igor. *Tragom prošlosti 8*. Zagreb; Školska knjiga, 2017.

Jurčević, Josip. Raić, Marija. *Povijest 8*. Zagreb: Alfa, 2004.

- Kolar-Dimitrijević, Mira, Petrić, Hrvoje, Raguž, Jakša. *Povijest 8*. Zagreb: Meridijani, 2003.
- Kolar-Dimitrijević, Mira, Petrić, Hrvoje, Raguž, Jakša. *Povijest 8*. Zagreb: Meridijani, 2007.
- Koren, Snježana. *Povijest 8*. Zagreb: Profil, 2000.
- Koren, Snježana. *Povijest 8*. Zagreb: Profil, 2003.
- Koren, Snježana. *Povijest 8*. Zagreb: Profil, 2007.
- Koren, Snježana. *Povijest 8*. Zagreb: Profil, 2014.
- Lovrenčić, Rene, Jelić, Ivan, Vukadinović, Radova, Bilandžić, Dušan. *Čovjek u svom vremenu 4*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- Matković, Hrvoje. *Povijest 8*. Zagreb: Školska knjiga, 2000.
- Perić, Ivo. *Povijest za osmi razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1992

Gimnazija

- Akmađža, Miroslav, Jareb, Mario, Radelić, Tomislav, *Povijest 4*, Zagreb: Alfa, 2009.
- Erdelja, Krešimir, Stojaković, Igor. *Koraci kroz vrijeme 4*. Zagreb: Školska knjiga, 2009.
- Erdelja, Krešimir, Stojaković, Igor. *Koraci kroz vrijeme 4*. Zagreb: Školska knjiga, 2014.
- Kolar-Dimitrijević, Mira, Petrić, Hrvoje, Raguž, Jakša, *Povijest 4*. Samobor: Meridijani, 2004.
- Leček, Suzana, Najbar-Agičić, Magdalena, Agičić, Damir, Jakovina, Tvrtko. *Povijest 4*. Zagreb: Profil, 2002.
- Matković, Hrvoje, Mirošević, Franko. *Povijest 4*. Zagreb, Školska knjiga, 2003.
- Miljan, Goran, Miškulin, Ivica. *Povijest 4*. Zagreb: Profil, 2009.
- Perić, Ivo. *Hrvatska i svijet u XX stoljeću*. Zagreb: Školska knjiga, 1993.
- Perić, Ivo. *Povijest za IV razred gimnazije*. Zagreb: Alfa, 1997.
- Vujčić, Ivan. *Hrvatska i svijet u XX stoljeću*. Zagreb: Birotehnika, 1998.

Literatura

- Baranović, Branislava. „Udžbenici povijesti i nacionalni identiteti mladih“, 153-170, U: *Kultura, etičnost, identitet*, 1999. ur. Jadranka Čačić-Kumpes. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, Jesenski i Turk; Hrvatsko i sociološko društvo.

Bušljeta, Rona. "Didaktičko-metodička analiza odobrenih gimnazijskih udžbenika za drugi razred u školskoj godini 2008/2009." *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu* 1, br. 2 (2010): 43-56.

Erjavec, Tonči. *Španovica: Kronika nastajanja i nestanka*. Zagreb: Novi Liber, 1992.

Goldstein, Ivo. „Od partijnosti u doba socijalizma do revizionizma devedesetih: Ima li građanska historiografija šansu?“, 57-72. U: *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva.*, ur. Srećko Lipovčan i Ljiljana Dobrovšak. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005.

Goldstein, Slavko, Goldstein, Ivo. *Jasenovac i Bleiburg nisu isto*. Zagreb: Novi Liber, 2011.

Koren, Snježana. „Nastava povijesti između historije i pamćenja: Hrvatski udžbenici povijesti o 1945. godini“, 239-263. U: *Kultura sjećanja: 1945. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*, ur. Sulejman Bosto i Tihomir Cipek. Zagreb: Disput, 2009.

Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960): Komunistička partija Jugoslavije, nastava povijesti, historiografija*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.

Koren, Snježana. „Udžbenik iz 1971. i udžbenici o 1971: udžbenički narativi i politike povijesti 1971.-2011., u: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, ur. Tvrtko Jakovina, Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Filozofski fakultet, Fakultet političkih znanosti, Pravni fakultet, Zagreb, 2012., str. 309-332.

Leko, Ivan. Nola, Danica. *Osnovna škola: odgojno obrazovna struktura*. Zagreb: Školska knjiga, 1960.

Ministarstvo prosvjete Narodne Republike Hrvatske, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*. Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu i tehničku kulturu SR Hrvatske, 1960.

Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Hrvatske, *Naputak za provođenje naredbe o povlačenju iz uporabe udžbenika*. Glasnik Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske, 1992.

Ministarstvo prosvjete i kulture Republike Hrvatske, *Nastavni plan i program za gimnazije*. Glasnik Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske, 1995.

Ministarstvo prosvjete i športa, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*. Vjesnik ministarstva prosvjete i športa, 1997.

Muhvić, Zlatko. *Naša osnovna škola: odgojno-obrazovna struktura*. Zagreb: Školska knjiga 1972.

Petrungaro, Stefano. *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918.-2004. godine*. Zagreb: Srednja Europa, 2009.

Republički komitet za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu, *Nastavni plan i program za osnovnu školu*. Vjesnik Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske, 1984

Švigir, Domagoj. „Kontroverzne i osjetljive teme: Kako hrvatski učitelji reagiraju na emocionalne reakcije učenika u nastavi povijesti?“, *Povijest u nastavi* 30, br. 1 (2019): 5-22.

Mrežne stranice

„Definicija udžbenika“.

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=62968>(pristupljeno 12.08.2021.)

„Nastavni plan i program za osnovne škole“.

http://www.os-ksdjalskog-zg.skole.hr/upload/os-ksdjalskog-zg/images/static3/1811/attachment/Nastavni_plan_i_program_za_osnovnu_skolu_-_MZOS_2006_.pdf (pristupljeno 18.lipnja.2022.)